

Михайлишин Л.І. Транснаціоналізація світової економіки: інноваційний аспект: монографія / Л.І. Михайлишин. – Вінниця: ДонНУ, 2016. – 314 с.

## **Тема 6. Транснаціоналізація як фактор розвитку світової економіки**

Процес формування єдиного світогосподарського простору є багатограним і суперечливим. *По-перше*, відбувається глобалізація та уніфікація діяльності, що, в свою чергу, приводить у дію тенденцію до згортання різноманіття форм бізнесу. *По-друге*, діють локальні тенденції, що сприяють розмаїттю культур, норм поведінки, а також зростанню відмінностей у способі життя. Таким чином, міжнародний бізнес являє собою багаторівневу, гнучку та відкриту систему, яка постійно розвивається під дією різних чинників – від найпростіших форм (зовнішньоторговельний бізнес) до складних утворень (глобальний бізнес)

Поява у світовому господарстві міжнародних корпорацій означала вихід підприємницьких структур на якісно новий рівень, визначальною рисою якого стала втрата капіталом своєї виключно національної природи. Цей процес відбувався декількома шляхами, що дозволило говорити про відмінність трактування змісту діяльності фірм, які займаються міжнародним бізнесом.

Серед найбільш важливих факторів, які сприяють інтернаціоналізації діяльності фірм, виділяють такі: насиченість внутрішнього ринку і зростання конкуренції на національному ринку; поява нових ресурсних можливостей, пов'язаних з більш низькою вартістю факторів виробництва в інших країнах; сприятливість інвестиційного клімату в інших країнах; розвиток інфраструктури міжнародного бізнесу та системи комунікацій; заохочення з боку держави до вивезення капіталу; бажання розділити ризик між великою кількістю продуктів та ринків.

Загалом виділяють такі види компаній, що займаються міжнародним бізнесом: транснаціональна компанія (корпорація);

багато- (мульти-) національна компанія (корпорація); глобальна компанія; багатокраїнна компанія.

Принциповими тут видаються два моменти: по-перше, не всі компанії є корпораціями (акціонерними товариствами), тому доцільно дотримуватись терміну «компанія»; по-друге, не існує чіткої відмінності у визначенні термінів «транснаціональна», «мультинаціональна», «глобальна». Спробуємо позначити дані відмінності.

Так, під *транснаціональною компанією (ТНК)* розуміють таку компанію, головне підприємство якої знаходиться в одній країні, а філії чи дочірні компанії та їх філії – як у цій же країні, так і обов'язково в інших країнах. ТНК може мати 2–3 головних підприємства на території однієї країни.

Під *мультинаціональною компанією (МНК)* розуміють компанію, яка є об'єднанням невеликої кількості (двох чи трьох) головних компаній такої ж кількості країн з широкою мережею філій і дочірніх компаній, які функціонують у різних країнах світу.

Поняття *глобальна компанія* доцільно використовувати у тому випадку, коли компанія охоплює своєю мережею більше, ніж один континент.

Термін *багатокраїнна компанія* використовують у випадку, коли компанія має пристосовуватись до умов кожної країни, де вона діє, що обумовлено суттєвими національними відмінностями в культурному, економічному і політичному середовищі різних країн, уподобаннями покупців та їх звичками. Зазвичай це означає створення в цільових країнах юридично незалежних компаній, що відповідають умовам країн, в яких вони діють, за мінімальної координації або навіть її відсутності усередині ТНК як цілого.

Всі вказані види компаній є інтернаціональними за принципами утворення капіталу та за сферами діяльності. Одночасно, на відміну від багатонаціональних, глобальних та багатокраїнних компаній, ТНК утворюються як національні щодо капіталу і контролю і міжнародні за сферою своєї діяльності, яка має наднаціональний, наддержавний характер і веде до створення наддержавних зв'язків.

*ТНК* прийнято розглядати як структуру, що використовує у своїй діяльності міжнародний підхід і передбачає формування

транснаціонального виробничого, торгового та фінансового комплексу з єдиним центром прийняття рішень у країні базування та філіями в інших країнах.

Існують різні точки зору на питання щодо кількості країн, в яких відбувається діяльність компанії, яка б дала змогу кваліфікувати її як транснаціональну. Вважалось, що для визнання компанії транснаціональною цілком достатньо факту її діяльності більше ніж в одній країні.

Транснаціональні компанії характеризуються такими основними рисами: інтернаціональні у сфері функціонування і застосування капіталу; мають, як правило, величезний матеріальний і фінансовий потенціал; виходячи з попередньої ознаки, мають можливість здійснювати значні відрахування на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (*ТНК є носіями передової науки та інновацій*); мають, як правило, тісні зв'язки з національними банківськими компаніями і національними банківськими системами, входять у фінансові угруповання; як правило, це багатонаменклатурні фірми, діяльність яких досить сильно диверсифікована; їм притаманна відносна незалежність руху власного капіталу по відношенню до процесів, що відбуваються в національних рамках.

Виділяють також такі кількісно-якісні параметри класифікації фірми як транснаціональної: корпоративна власність та її розподіл; система управління; число зайнятих; величина та система заробітної плати; склад вищого управлінського апарату.

Якщо розглядати окремо *кількісні характеристики* діяльності компанії за кордоном, то слід враховувати три групи показників:

1) кількісні показники діяльності компанії за кордоном (число іноземних держав, в яких діють ТНК; відсоток грошової маси, що виплачується за кордоном; відсоток іноземних капіталовкладень; число зайнятих за кордоном; відсоток прибутку, який компанія отримує з інших країн; відсоткове співвідношення продукції та отриманого прибутку в країнах базування і за кордоном; загальний рівень продажу за кордоном);

2) розрахункові коефіцієнти, що дозволяють зробити висновок щодо транснаціонального характеру компанії (співвідношення зарубіжного і всього продажу, зарубіжного і всього прибутку, зайнятих за кордоном і всіх зайнятих; дані щодо збільшення і скорочення обсягу майна і внесків за кордоном, обсягів прибутку за кордоном; співвідношення вищеназаних даних з аналогічними показниками країни, в якій розміщені ТНК);

3) перелік загальних критеріїв (великий розмір фірми, що надає можливість використати весь арсенал способів ефективної міжнародної діяльності; елементи монопольного становища на ринку; інтернаціональна виробнича структура з розвинутим внутрішньофірмовим поділом праці; значна частка зарубіжних операцій у загальній діяльності, транснаціональний характер операцій; домінування центру при прийнятті стратегічних рішень і контроль всіх ланок; єдина глобальна стратегія).

Узагальненими кількісними ознаками ТНК є такі: обсяг річного обороту не менше 1 млрд. дол. США; наявність філій та/або дочірніх компаній не менше ніж в 6 країнах світу; частка закордонних активів – 25–30 % у загальній вартості активів; частка зовнішніх надходжень із зовнішніх ринків – 1/5–1/3 загального обсягу обороту компанії).

Комплекс якісних ознак ТНК складають ознаки, що відображають глобальність здійснюваних операцій (незалежно від країни початкового розміщення компанії, світова економіка розглядається як єдине ціле, потенційний ринок збуту продукції, техніки, технологій, робочої сили, капіталів тощо): поведінка компанії; стратегія менеджменту компанії; одночасна орієнтація на внутрішнє і зовнішнє середовище; відносини з клієнтами і конкурентами.

Таким чином, якісні характеристики ТНК охоплюють не лише зростання чисельності ТНК, їх активів, оборотів (транснаціонального капіталу), а й поступове підвищення зацікавленості компаній у здійсненні глобальних операцій, у створенні власних глобальних мереж науково-технічної та виробничо-збутової діяльності у світовій економіці. Тобто діяльність всіх елементів

інтернаціонального економічного комплексу ТНК підпорядковується інтересам фірми як єдиного механізму, що функціонує в глобальному масштабі.

На сучасному етапі світогосподарського розвитку транснаціоналізація економіки (як процес включення в структуру національних відтворювальних комплексів діяльності іноземних корпорацій) призводить до виникнення нових різноманітних взаємозалежностей, оскільки все більша частина країнових ресурсів, виробничих потужностей різних галузей національних економік включаються в сферу транснаціональної діяльності, визначаючи місце країн у міжнародному розподілі праці.

Розвиток масштабів діяльності транснаціональних компаній став найбільш характерною рисою функціонування сучасної світової економічної системи. Незалежно від галузі функціонування, виду діяльності, сфери бізнесу, країни походження, продукція або капітал сучасних ТНК присутні в кожній країні світу. Поряд з виготовленням традиційних благ ці компанії можуть створювати блага, які в подальшому формують окремі сегменти суспільного споживання. В результаті, з одного боку, ТНК виступають джерелом суспільного прогресу, а з іншого – загрозою для економік окремих країн, адже їх діяльність поширюється й на інші сфери (політику, соціальні стандарти, культуру, екологію тощо). Саме риси, що характеризують вплив ТНК на економіки країн базування та приймаючих країн, стають предметом численних наукових дискусій вчених-економістів.

Різноманіття наукових досліджень діяльності ТНК є наслідком не лише різних стратегій їх розвитку, але й трансформацією виробничих і господарських відносин, яка набула прискорення з середини ХХ ст.

Початок еволюції концепцій транснаціоналізації припадає на 60-ті роки ХХ ст., коли активна закордонна виробнича діяльність пояснювалась виключно з виробничої позиції. *Теорія промислової організації (або теорія розміщення)* у загальному вигляді процес транснаціоналізації визначає як результат стратегії, яку використовують ТНК з метою подолання бар'єрів, що відокрем-

люють національні ринки один від одного, використовуючи для цього свої специфічні переваги. Основним науково-теоретичним досягненням даної концепції стало первинне обґрунтування наслідків впливу розвитку ТНК на ринки приймаючих країн і діяльність їх учасників. Одночасно суттєвим недоліком даної концепції є відсутність ґрунтовних тлумачень щодо причин зародження ТНК і процесу трансформації національної форми в інтернаціональну, адже їх зміст стосується діяльності діючих на той час повноправно сформованих ТНК, які мають відповідні конкурентні переваги і можуть їх реалізовувати.

Формування більш прикладних теоретичних концепцій розвитку ТНК припадає на 70–80-ті роки ХХ ст. Узагальнену класифікацію теоретичних підходів до проблем виникнення ТНК подано у табл. 1.1.

*Таблиця 1.1*

**Узагальнення теоретичних підходів до проблем  
виникнення ТНК**

<i>Теорія</i>	<i>Автор</i>	<i>Сутність</i>
1	2	3
1. Технологічна концепція	Дж. Гелбрейт	Розвиток ТНК за рахунок максимізації обсягів продажів у приймаючій країні
2. Теорія монополістичних переваг	С. Хаймер, Ч. Кіндлебергер, Е. Чемберлін	ТНК використовує особливий вид конкуренції, виділяючи свій товар в особисту групу шляхом відносно невисоких витрат на рекламу, маркетинг
3. Теорія життєвого циклу продукту	Р. Вернон	Будь-який товар проходить життєвий цикл, який складається з ряду стадій
4. Теорія активного зростання	Дж. Бхаваті, Х. Джонсон, К. Алекжандро	Концентрація країн, що розвиваються, на розширенні експорту сировини, під впливом специфіки порівняльних переваг цих країн у міжнародній торгівлі, негативно впливає на їх економічний стан
5. Парадигма "летючих гусей"	К. Акамацу	Трьохфазність розвитку галузей приймаючої країни: імпорт – імпортозаміщення – експорт
6. Теорія наздоганяючого циклу	К. Акамацу	Враховує процеси прискорення у різних галузях. Деталізує часовий вплив процесів переслідування лідерів економіки тими, що наздоганяють
7. Теорія олігополістичного захисту	Ч. Ніккерборкер	Розвиток ТНК як гонка за лідером серед ТНК

1	2	3
8. Теорія Хекшера-Оліна, парадокс Леонтьєва, теорія порівняльної вартості робочої сили	Е. Хекшер, Б. Олін, В. Леонтьєв	Обґрунтовує ефективність переміщення факторів виробництва з однієї країни в іншу. Вперше було поставлено під сумнів об'єктивність теорії Хекшера-Оліна
9. Теорія інтерналізації	Р. Бакклі, М. Кассон	Основною конкурентною перевагою ТНК є інтернальна структура, за якої власні ноу-хау є недосяжними для конкурентів
10. Еклектична теорія	Дж. Даннінг	Виокремлення трьох груп факторів, що визначають транснаціоналізацію та обсяги іноземних активів
11. Теорія шляхів інвестиційного розвитку націй	Дж. Даннінг	Передбачає, що розвиток країни проходить через п'ять етапів, класифікаційними ознаками яких є готовність приймати і експортувати ПІІ. Розвиває положення теорії життєвого циклу та олігополістичного захисту, намагаючись теоретично обґрунтувати еволюцію транснаціоналізації
12. Теорія конкурентних переваг націй	М. Портер	Визначено чотири групи факторів, що утворюють "ромб" конкурентних переваг

Зокрема, відповідно до біхевіористського підходу, враховується орієнтація ТНК на включення в системну діяльність всесвітнього масштабу і відповідна поведінкова орієнтація:

– *етноцентризм* – характерним є чітко виражене домінування материнської фірми у корпоративній системі: загальна політика і рішення, що стосуються діяльності філій і дочірніх фірм, розробляються і приймаються материнською компанією. Централізація управління в такій компанії є максимальною, причому філіям відводиться підпорядкована роль виконавців;

– *поліцентризм* – є характерним для фірм, топ-менеджмент яких вважає за доцільне досягти подібності філії до місцевої компанії (назва філії, національність і громадянство певних категорій працівників) при більшому ступені самостійності у вирішенні певного кола питань. За поліцентричної орієнтації менеджмент з числа громадян приймаючої країни не може розраховувати на посаду в штаб-квартирі компанії, оскільки це передбачає здатність розуміти глобальні аспекти діяльності, а не лише знання місцевих особливостей;

– *геоцентризм* – передбачає глобальний підхід як до діяльності центральної штаб-квартири, так і до діяльності кожної філії: при даному підході не ототожнюється національна приналежність і рівень професійної компетенції. Відповідно до принципу геоцентризму, кожну філію слід розглядати не як незалежне підприємство, а як компонент загальної корпоративної системи, що функціонує у світовому масштабі й орієнтована на досягнення глобальних і локальних цілей.

*Р. Коуз та О. Уільямсон* в рамках неінституціональної теорії детально розглядають трансакційні витрати (витрати на збирання і обробку інформації, проведення переговорів і прийняття рішень, контроль за дотриманням контрактів і їх виконанням) як невід’ємну складову становлення транснаціональних компаній незалежно від того, де протікає їх економічна взаємодія – на міжнародному ринку або всередині ТНК.

*Т. Левітт* дослідив відмінності між орієнтацією транснаціональних компаній на продажі або на концепцію маркетингу у розвитку своєї міжнародної діяльності. При цьому він наголошував, що стратегія імітації продукту може бути не менш ефективною, ніж стратегія імітації товару. Ввівши поняття життєвого циклу товару, він наголошував на уніфікації уподобань споживачів в епоху глобалізації, і підкреслюючи, що сучасна конкуренція, у тому числі в транснаціональному сегменті, розвивається переважно на рівні доповнюючих товарів.

*К. Оме* в процесі транснаціоналізації розглядає аспект втрати національного економічного суверенітету в результаті появи транснаціональних корпорацій як суб’єкта глобальної економіки, ввівши поняття *глобальних компаній*. При цьому вчений наголошував, що розвиток світової економіки визначається взаємозв’язком трьох світових центрів розвитку (ЄС, НАФТА, АТЕС).

Розвиваючи думку К. Оме, *О. Булатова* процеси транснаціоналізації розглядає в рамках трансконтинентальної інтеграції, обґрунтовуючи, що в структурі сучасного світового господарства сформовано певні просторові сегменти – регіони як підсистеми світового господарства, основними з яких виступають регіони



тріади, в рамках яких розвиваються найбільш прогресивні моделі регіональної інтеграції – європейська, північноамериканська та азійсько-тихоокеанська [26, с. 176–228].

*А. Гальчинський, В. Геєць*, визначаючи перспективні шляхи соціально-економічного розвитку країни, також наголошували на необхідності врахування інтеграційних процесів у світовій економіці, розглядаючи у якості найбільш ймовірного вектору європейський і підкреслюючи важливість використання важелів транснаціональної діяльності у розбудові міжнародної економічної діяльності України [196].

Такі вчені, як *Р. Робінсон, Дж. Робінсон, Л. Тернер* розглядали ТНК як мультинаціональні, супернаціональні корпорації (які, виходячи зі своєї потужності, практично повністю ігнорують національно-державні умови країни перебування, включаючи законодавство) на противагу поглядам *Дж. Гелбрейта, Х. Перлмуттера, С. Брауна, Р. Вернона, Ф. Котлера, П. Друкера*, які бачили ТНК поліцентричними геоцентричними корпораціями.

*П. Самуельсон*, розвиваючи теорію *Е. Хекшера* та *Б. Оліна* (теорема Хекшера-Оліна-Самуельсона), стверджував, що міжнародна торгівля веде до вирівнювання абсолютних і відносних цін на фактори виробництва в країнах, що торгують між собою, в результаті чого норма доходів ТНК на експортований фактор швидко вичерпує себе і не може бути постійно діючим мотивом впливу капіталу, що зумовлює пошук інших факторів, які спонукають до експорту капіталів.

*О. Сазонець* у якості провідного драйвера транснаціоналізації розглядає процес формування глобального інноваційного простору, темпи становлення якого суттєво зросли на етапі інформатизації світогосподарського розвитку [196].

*О. Рогач та О. Шнирков* в рамках теорії переговорної сили пояснюють особливості поведінки ТНК і приймаючих держав в залежності від потенціалу ресурсів кожної зі сторін. При цьому вибір конкурентної стратегії фірми в регіоні визначається конкурентним поведінням і інтернаціональною діяльністю фірми.

*Д. Лукьяненко, В. Белошапка, Ю. Макогон, Т. Орехова, Д. Киреев* перспективи транснаціоналізації розглядають в контексті утворення полів інвестиційних можливостей, що забезпечують можливості використання іноземного капіталу та визначають конкурентоспроможність транснаціонального виробництва [18].

*І. Тараненко*, розглядаючи діяльність ТНК, відзначає таку загальну їх особливість, як гетерогенність – відмінності в місцях, завданнях і способах їх виконання, тривалості існування та рівні політичної впливовості – при тому, що на сучасному етапі для ТНК не існує такої характеристики, як державний суверенітет.

*А. Філіпенко*, досліджуючи явище транснаціоналізації, зазначає, що інтернаціоналізація виробництва нерозривно пов'язана з переходом міжнародного поділу праці від часткового до одиничного, що відповідно передбачає перехід від предметної спеціалізації до подетальної та технологічної і дозволяє умовно окреслити межі виникнення та розвитку інтернаціоналізації виробництва та формування транснаціональних його форм.

*Ю. Пахомов і В. Сиденко* наголошують на ролі людського чинника у розвитку процесів інтернаціоналізації, глобалізації і транснаціоналізації, на провідній ролі гуманітарного капіталу у розбудові міжнародних економічних відносин і цивілізаційного розвитку людства, що актуалізує проблему трудових ресурсного забезпечення діяльності транснаціональних корпорацій.

*В. Рокоча* відзначає, що ТНК – це міжнародні фірми, що мають свої господарські підрозділи у двох або більше країнах, управління якими здійснюється з одного або декількох центрів. В основі такого управління – механізм прийняття рішень, який дає можливість здійснювати узгоджену політику і загальну стратегію, розподіляючи ресурси, технології та відповідальність для досягнення результату – отримання прибутку.

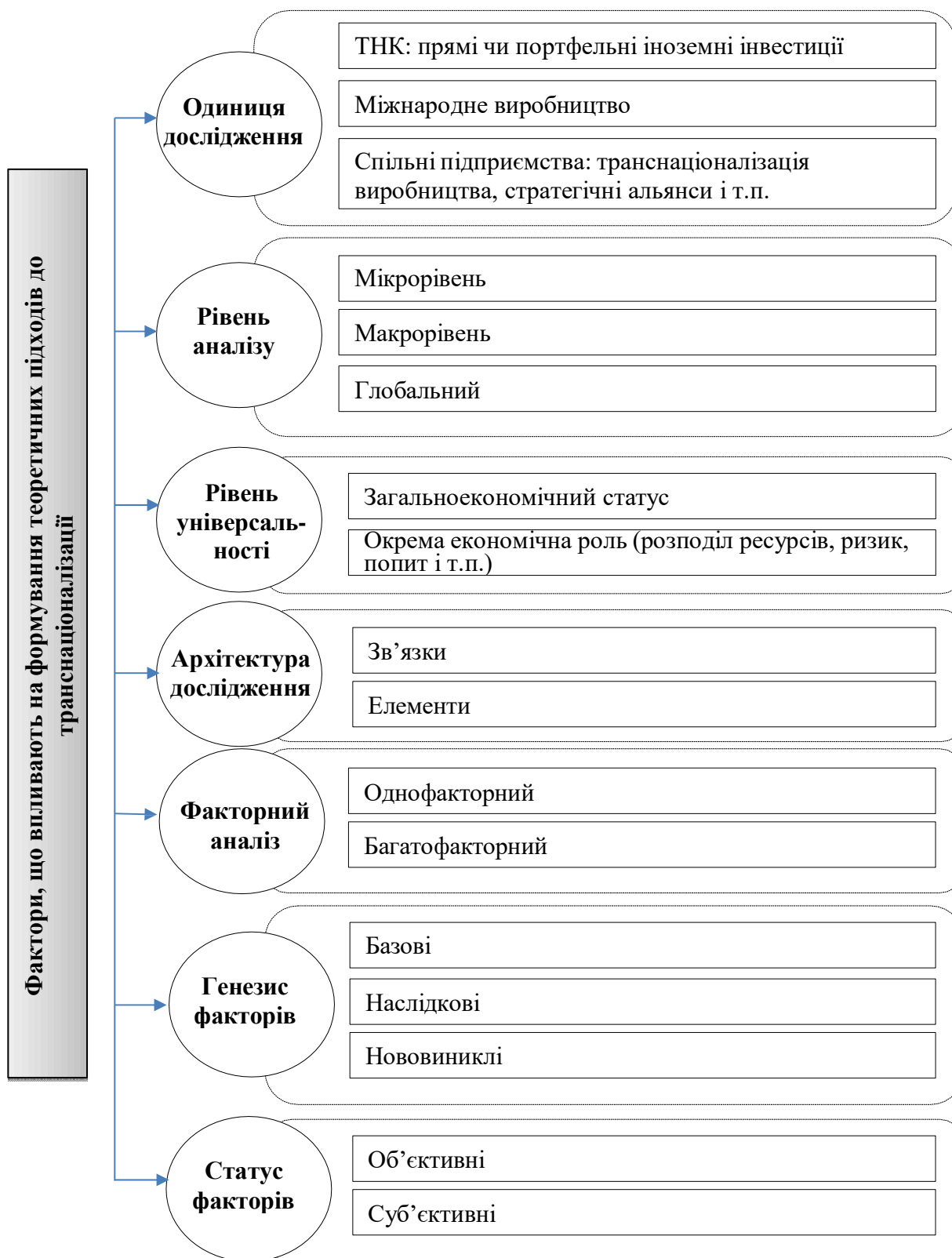
*Л. Руденко-Сударєва* наголошує, що на сучасному етапі центром наукового інтересу стають проблеми не тільки ефективності діяльності ТНК, але й їх успішне функціонування в контексті інтересів, набагато ширших, ніж суто корпоративні, однак

системний підхід до формування відповідних бізнес-моделей розвитку глобальних корпорацій і їх цілеспрямованих модифікацій ще не став превалюючим. Означені чинники посилюють необхідність вивчення системоутворюючих основ розвитку ТНК як динамічної полісистемної бізнес-моделі.

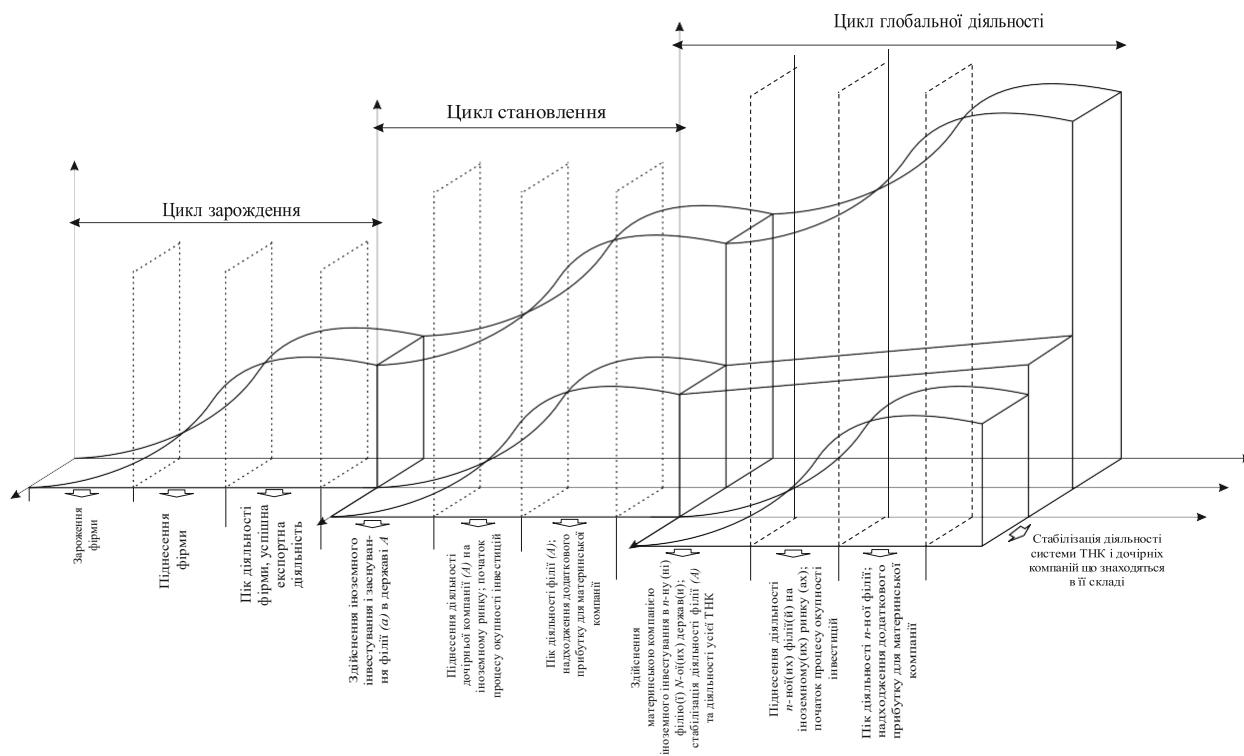
Як можна бачити, в науці не існує універсальної (єдиної) теорії транснаціоналізації. Формування різноманітних теорій транснаціоналізації обумовлено значною кількістю чинників формування даного процесу. *Основними мотивами транснаціональної діяльності компаній* є такі: прагнення до більш дешевих і більш якісних факторів виробництва; вихід на нові ринки; зниження рівня конкуренції за рахунок придбання активів іноземних компаній; можливість досягти ефекту масштабів виробництва.

Основною перешкодою в консолідації наукових поглядів виступає динамічна зміна способу транснаціоналізації та всеохоплюючий характер діяльності ТНК (присутність у більшості галузей економіки). Формування великої чисельності різного роду тлумачень поняття транснаціоналізації зумовлено великою чисельністю факторів, якими супроводжуються відповідні процеси (рис. 1.1).

Викладені теорії, фактори розвитку суб'єктів транснаціоналізації і особливості їх сучасного функціонування надають можливість сформулювати власні теоретичні припущення щодо виникнення і функціонування ТНК в умовах глобалізації в контексті ринкової теорії транснаціоналізації. Пропонована теорія базується на узагальненому аналізі теорій транснаціоналізації в контексті співставлення особливостей розвитку ТНК і будь-якого іншого суб'єкта господарювання. Трансформація фірми в ТНК є вищою ланкою корпоративної еволюції підприємства, а формування філій і їх взаємозв'язок з материнською компанією відбувається з певною циклічністю, що відображено в *еволюційній моделі транснаціоналізації економічної діяльності* (рис. 1.2).



**Рис. 1.1. Класифікація факторів, що впливають на формування теоретичних підходів до виникнення і функціонування ТНК**



**Рис. 1.2. Еволюційна модель транснаціоналізації підприємницької діяльності**

Узагальнюючи елементи викладеної моделі, слід відзначити певні її особливості. Як свідчить досвід розвитку сучасних ТНК, початковий етап їх розвитку відповідає локальній діяльності (на території країни заснування). В представленій еволюційній моделі розвитку цей етап окреслюється циклом зародження відповідної фірми. Умови, тенденції та розвиток фірми в цьому циклі в деякій мірі ототожнюються з періодами життєвого циклу будь-якого іншого підприємства, проте в кінцевих стадіях має свої особливості.

Початковим етапом є *період зародження*, де визначається сфера і спосіб діяльності відповідної фірми. У випадку ефективності відповідного етапу, наступає наступний – *період піднесення*, під час якого збільшується попит на продукцію підприємства і результативність самого підприємства. Певною особливістю цього періоду для потенційних міжнародних компаній є вихід їх продукції на зовнішні ринки у вигляді експортованих товарів. Стадія піку розвитку для підприємства відзначається найбільшими обсягами продажів і прибутковості (і є передумовою подальшого спаду показників), для потенційних міжнародних

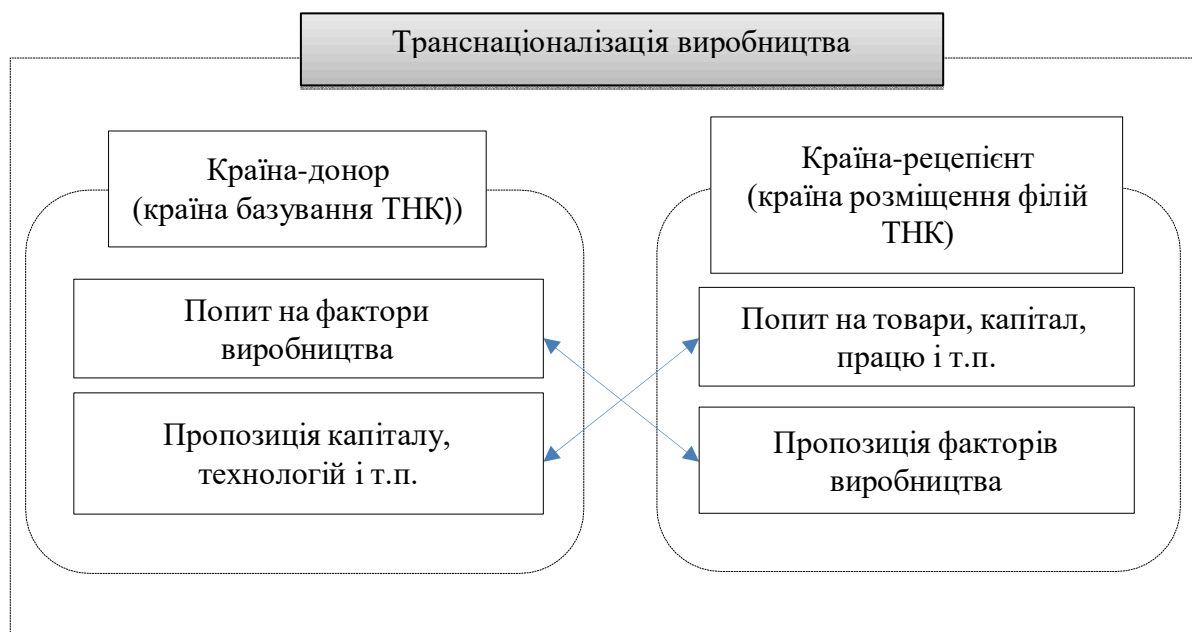
(транснаціоналізованих) компаній стадія піку відзначається так само найбільшим обсягом продажу товарів на внутрішньому і зовнішньому ринках, і, водночас, це є перехідна стадія до циклу становлення ТНК (здійснення зарубіжного інвестування). Її виникнення пов'язане з основними факторами ринку, попиту і пропозиції як з боку відповідної компанії, так і з боку споживачів продукції компаній.

Початок *циклу становлення ТНК*, за відповідною моделлю, настає одночасно із прийняттям нею рішення щодо здійснення інвестицій в іншу країну з метою організації виробництва в тій чи іншій галузі економіки. Сутність стадій циклу становлення полягає в тому, що філія ТНК буде розвиватися за тими самими законами, як і будь-яке інше підприємство, однак, ліквідація ризиків і розподіл корисності здійснюватиметься за участю материнської компанії, що значною мірою забезпечує стабільність і утвердження її на ринку окремих держав. Піком відповідного циклу є прийняття рішення компанією щодо збільшення кількості філій в тих чи інших державах. Утвердження і стабілізація частки ринку відносно раніше заснованої філії ТНК виступає перехідним етапом до циклу глобальної діяльності.

*Цикл глобальної діяльності* – це етап, який характеризується нарощуванням кількості дочірніх компаній, розвиток яких проходить за підтримки материнської компанії впродовж тих самих етапів «життєвого циклу», які характерні для будь-яких інших підприємств. Особливістю «циклу глобальної діяльності», як стадії розвитку ТНК є те, що материнська компанія (власне ТНК), має неофіційний статус монополіста на відповідному ринку. Сутність такої неофіційної монополії встановлюється внаслідок великої фінансової міцності, сформованої функціонуванням певної кількості філій і, як наслідок, можливістю підтримки новозаснованих дочірніх компаній. Це в свою чергу, переміщує «центр» конкуренції в діяльність виключно міжнародних компаній, чим і обмежується функціонування локальних підприємств, оскільки для них перспективою діяльності залишається в кращому випадку функціонування на окремому ринку, або ж комерційна інтеграція в

міжнародну компанію (на практиці така монополія обмежується сферою державного регулювання).

Таким чином, процес транснаціоналізації виробництва, відповідно до запропонованої ринкової теорії транснаціоналізації, зумовлюється «переплетенням» двох ключових факторів ринкової системи господарювання – попиту і пропозиції, – які через свою специфіку формуються окремо в системі виробництва і споживання різних держав. Загалом систему зв'язків, відповідно до ринкової теорії транснаціоналізації, можна відобразити за схемою, представленою на рис. 1.3.



**Рис. 1.3. Схема «ринкової» теорії транснаціоналізації виробництва**

Аналізуючи схему «ринкової» теорії транснаціоналізації, слід наголосити, що процес транснаціоналізації виробництва формується під впливом умов ринку, що можуть розглядатись як в комплексі, так і поодиноці: наявність попиту на фактори виробництва з боку виробників (потенційних інвесторів), що задовольняється пропозицією відповідних факторів на території держав-рецепієнтів; пропозиція капіталу, технологій і т.п. з боку виробників (потенційних інвесторів), що покривається попитом на відповідні фактори на території держав-рецепієнтів.

Отже, в рамках «ринкової» економіки транснаціоналізація розглядається як вища еволюційна стадія розвитку підприємництва,

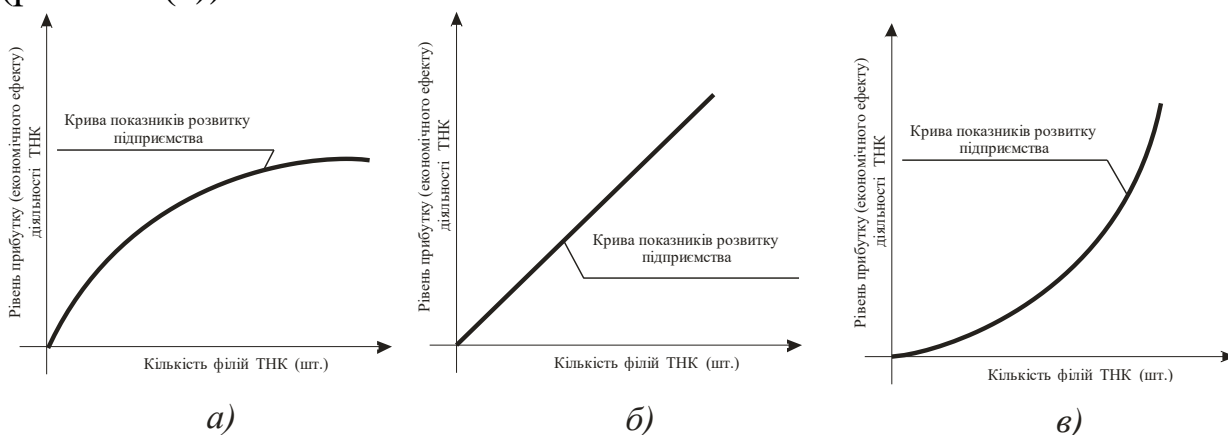
що здійснюється не лише заради економічного ефекту (прибутку), а й реалізації геоekonomічних амбіцій держав та налагодження їх інтеграційних відносин.

В рамках сформульованої нами «ринкової» теорії транснаціоналізації можна виокремити три рівні ефективності даного процесу (рис. 1.4):

1) *низька ефективність ТНК* – коли кожна нова утворена філія ТНК призводить до зниження загального рівня ефективності компанії. За даної умови перспектива подальшого розширення мережі компаній відповідної ТНК суттєво обмежується ризиком подальшої відсутності окупності інвестицій, що в перспективі може викликати крах усієї компанії (рис. 1.5 (а));

2) *пропорційна ефективність ТНК* – умова, коли кожна новоутворена філія ТНК не викликає змін в ефективності ТНК в цілому. Здійснення інвестування компаніями за умови пропорційної ефективності ТНК, як правило, зумовлено прагненням до перерозподілу (захоплення) ринку, на якому функціонує ця компанія (рис. 1.5 (б));

3) *прогресивна ефективність ТНК* – умова, коли кожна новоутворена філія ТНК викликає додаткове зростання ефективності показників ТНК в цілому (спостерігається синергетичний ефект). Здійснення інвестування компаніями за умови прогресивної ефективності ТНК, як правило, зумовлене прагненням до максимізації прибутку і встановлення лідерства компанії на ринку (рис. 1.5 (в)).



**Рис. 1.4. Рівні ефективності транснаціоналізації економічної діяльності**



Таким чином, *ринкова теорія транснаціоналізації* у своїй структурі охоплює всі фактори, що впливають на формування теоретичних підходів до транснаціоналізації, і є однією з перших спроб вітчизняної науки обґрунтувати вказаний процес як необхідний, самостійно функціонуючий етап еволюції підприємництва в сучасних умовах світогосподарського розвитку. Зважаючи на динамічність відносин в системі транснаціоналізації виробництва, ринкова теорія транснаціоналізації є відкритою до розвитку і доповнення.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що *транснаціоналізація світової економіки* представляє собою процес розширення міжнародної діяльності компаній та установ промислового, фінансового спрямування, сфери послуг, їх вихід за рамки географічних кордонів країн, що призводить до перетворення національних компаній у транснаціональні за рахунок поглинання компаній інших країн, створення спільних компаній, залучення іноземних інвестицій, довгострокової науково-технічної кооперації тощо, – що призводить до отримання доступу до додаткових джерел фінансового капіталу, нових технологій та інновацій, сучасного організаційно-управлінського досвіду.

*Об'єктивними основами транснаціоналізації* як феномену сучасного етапу розвитку світового господарства є такі: поглиблення інтернаціоналізації виробництва, науки, техніки; підвищення ролі коопераційних зв'язків і набуття ними міжнародного характеру; формування суб'єктами господарювання різних країн спільних науково-виробничих структур; широке використання в процесі управління міжнародними господарськими структурами інформаційних і телекомунікаційних технологій.

З урахуванням вищезазначеного, *транснаціональну компанію* можна визначити як суб'єкт господарювання, який має вихідну країнову приналежність та здійснює свою діяльність на міжнародному ринку шляхом формування зарубіжних активів (заснування дочірніх компаній, відкриття закордонних філій, злиттів і поглинань тощо) з метою отримання найбільш вигідних умов господарської діяльності, максимізації прибутку компанії та

підвищення впливу на певну сферу економіки (або декілька сфер) у міжнародному масштабі.

Таким чином, діяльність ТНК має наднаціональний характер, призводить до формування наддержавних господарських зв'язків та, на відміну від звичайних корпорацій, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, ТНК переносить за кордон не товар, а процес вкладання капіталу, поєднуючи його із закордонною робочою силою в рамках міжнародного виробництва. Конкретний вид поведінкової орієнтації ТНК залежить від ставлення топ-менеджменту до стратегії розвитку компанії, філософії бізнесу.

Таким чином, транснаціональні компанії – це міжнародні фірми, що мають свої господарські підрозділи у двох або більше країнах, управління якими здійснюється в рамках одного або декількох центрів. В основі такого управління – механізм прийняття рішень, який дає змогу здійснювати узгоджену політику і загальну стратегію, розподіляючи ресурси, технології та відповідальність для досягнення результату – отримання прибутку.

Можна зробити висновок, що *ТНК* – це мережа взаємопов'язаних підприємств, які походять з однієї країни і мають складові частини та філії в інших країнах, управління якими здійснюється з одного або декількох центрів. В основі такого управління – механізм прийняття рішень, який дає змогу здійснювати узгоджену політику і загальну стратегію, розподіляючи ресурси, технології та відповідальність для досягнення результату – отримання прибутку. ТНК – це мережа взаємопов'язаних підприємств, які походять з однієї країни і мають складові частини та філії в інших країнах, володіючи або контролюючи комплекси виробництва та обслуговування, що знаходяться за межами країни базування. На відміну від звичайної корпорації, яка функціонує на світових ринках, ТНК переносить за кордон не товар, а сам процес вкладання капіталу, поєднуючи його із закордонною робочою силою в межах міжнародного виробництва..

Дані трансформації мають глобальний характер і впливають на всі сфери світового господарства. Предметом перетворення є як світова система в цілому, так і елементи, що її утворюють. Центральним елементом світогосподарської системи на сучасному етапі виступають транснаціональні корпорації, які зазнають трансформаційних змін в системі загальносвітових економічних перетворень (руйнування біполярності світу; становлення постіндустріального укладу економіки; активізація процесів міжнародної економічної інтеграції і регіоналізації; посилення багатовекторності економічного розвитку тощо). Дослідження трансформаційних процесів транснаціоналізації економічної діяльності створює основу для визначення найбільш доцільних шляхів використання транснаціональних важелів включення національних економік до світогосподарської системи.

Вихідним положенням аналізу трансформаційних процесів транснаціоналізації є дослідження етапізації транснаціоналізації економічної діяльності. Зокрема, ТНК можна систематизувати за організаційно-юридичними формами таким чином [191, с. 55–60]:

- *колоніально-сировинні ТНК першого покоління* (переважно картелі, синдикати, трести). Діяльність ТНК першого покоління значною мірою була пов'язана з розробкою сировинних ресурсів колишніх колоній, що дає підставу визначити їх як колоніально-сировинні ТНК;

- *ТНК другого покоління* (переважно трести). Їх специфіка – міцний зв'язок з виробництвом військово-технічної продукції. Розпочавши свою діяльність у період між двома світовими війнами, деякі з них зберегли свої позиції у світовій економіці й у повоєнний час;

- *ТНК третього покоління* (переважно концерни і конгломерати). Дані ТНК широко використовували досягнення науково-технічного прогресу, поєднуючи елементи національного і зарубіжного виробництва. Основні елементи відтворювального процесу переводились на загальні стандарти та принципи. ТНК

третього покоління сприяли поширенню досягнень НТП на країни світової периферії і формували економічні передумови появи міжнародного виробництва з єдиним інформаційним простором, міжнародним ринком капіталу, робочої сили і науково-технічних послуг;

– *глобальні ТНК четвертого покоління* (переважно холдинги). Їх визначальними рисами є планетарне бачення ринків і функціонування в умовах глобальної конкуренції;

– *глобальні ТНК п'ятого покоління* (інноваційно орієнтовані холдинги). На даному етапі проявляється нова риса розвитку транснаціонального капіталу – поширення на приймаючі країни інноваційної активності, яка раніше була прерогативою материнських фірм. Відбувається це в результаті створення в інших країнах науково-дослідних центрів і технологічних парків, а також за рахунок поглинання місцевих фірм з високим інноваційним потенціалом.

Таким чином, на сучасному етапі провідними драйверами розвитку транснаціоналізації виступають наука та інноваційна діяльність, що перетворює ТНК на головних генераторів наукових ідей, нових технологій і концепцій їх розповсюдження, сприяючи становленню конвергентної економічної системи у світовому масштабі.

Нині ТНК контролюють істотну частину науково-технічного потенціалу розвинутих країн. Це дає змогу відігравати провідну роль у міжнародному обміні технологіями і науково-технічними знаннями, сприяти структурним зрушенням у світовій економіці. Сучасні ТНК змінюють стратегію технологічного розвитку. Вона базується на розумінні вимог НТП і охоплює організацію та інтеграцію роботи функціональних і спеціалізованих груп у процесі реалізації нововведень, постійний аналіз доцільності існуючої структури ринків, функцій, завдань діяльності, погляд на технологічний розвиток компанії на перспективу, що дає можливість ТНК виступати одним із головних суб'єктів світового ринку технологій [191, с. 62–63].

Динамічний розвиток ТНК та їх перетворення на один з найважливіших інститутів сучасної ринкової економіки

зумовлюються багатьма факторами, які можна сформулювати таким чином [170, с. 162]:

- можливість підвищення ефективності й посилення конкурентоспроможності, загальні для всіх великих фірм, що інтегрують у свою структуру постачальницькі, виробничі, науково-дослідні, розподільчі й збутові підприємства і пов'язуються з ефектом масштабу й економією на витратах, властивих ринковим трансакціям;

- недосконалість ринкового механізму в реалізації власності на технології, виробничий досвід та інші «невловимі» активи (управлінський досвід тощо) шляхом здійснення операцій купівлі-продажу, що змушує компанію зберігати контроль над використанням цих активів. В рамках ТНК зазначені активи стають мобільними, здатними до перенесення в інші країни, і зовнішні ефекти від їх використання не виходять за межі корпорацій;

- компанія, операції якої набувають транснаціонального характеру, одержує додаткові можливості для підвищення ефективності й посилення міжнародної конкурентоспроможності шляхом доступу до ресурсів іноземних держав;

- близькість до споживачів продукції іноземних філій та можливість отримання інформації, яка дозволяє судити про перспективи ринків країн, у яких розміщені філії, та про конкурентний потенціал фірм цих країн. При цьому філії транснаціональних компаній в конкуренції з фірмами країн-реципієнтів одержують важливі переваги внаслідок використання науково-технічного та управлінського потенціалу своєї компанії і всіх її філій;

- ТНК має можливість використовувати у своїх інтересах особливості державної політики в різних країнах, різницю в курсах валют та інші чинники;

- наявність закордонних виробничих філій відкриває перед ТНК можливість використання відмінностей у господарській ситуації різних країн, зокрема вони зміцнюють свої позиції за рахунок валютних операцій. Вирішальне значення має те, що ТНК мають у своєму розпорядженні великі виробничі підрозділи в різних країнах, кожний з яких володіє значними фінансовими

ресурсами, а отже – здійснює великі за обсягами міжнародні фінансові операції. За даних умов будь-яка зміна валютного курсу приносить вигоду частині підприємств, що входять в систему ТНК, не завдаючи реального збитку іншим філіям;

– ТНК мають можливість здійснювати так звані «безпрограшні валютні операції». Як і у випадку з валютними коливаннями, ТНК можуть використовувати різницю у ставках відсотка й рівнях інфляції країн, де розташовані їх материнські структури та дочірні фірми, перетворюючи номінальне підвищення доходу в реальне;

– здатність продовжувати життєвий цикл технологій і продукції, переміщуючи їх по мірі старіння технологій у свої закордонні філії та зосереджуючи ресурси й зусилля підрозділів, розташованих у країні перебування материнської компанії, на розробці нових технологій і виробів. При цьому складається конфігурація ТНК, науково-інноваційне ядро якої створюється з підрозділів, розташованих у країні перебування материнської фірми, а периферія включає розподільчі й збутові закордонні філії;

– за допомогою прямих інвестицій компанія одержує можливість подолати бар'єри на шляху експорту продукції. Не випадково ефективність зовнішньоекономічної експансії як засобу пом'якшення кон'юнктурних коливань оцінюється досить високо і вважається вищою, ніж ті, які забезпечують суто національні прийоми зниження економічного ризику;

– завдяки створенню міжнародної мережі філій формується широка база стабільності та пов'язана з нею висока ефективність кредитно-фінансової стабілізації. Корисними для ТНК виявляються елементи асинхронності світового циклу й закордонна диверсифікованість виробництва, зміни валютних курсів й різна інтенсивність інфляційних процесів, відмінності у відсоткових ставках та ін.

Множина і різноманіття факторів, що впливають на розвиток ТНК, свідчить що вони можуть уникнути багатьох труднощів у проникненні на міжнародний ринок за рахунок отримання більш високих прибутків від інвестицій порівняно з компаніями, діяльність яких обмежується кордонами однієї країни.

ТНК збільшують свою потужність за допомогою поглинання інших компаній, а також в результаті злиття з конкуруючими фірмами. Поглинання являє собою набуття контролю над відповідною компанією, яка втрачає свою самостійність. Злиття – це об'єднання двох або більше фірм з метою створення нової компанії.

Злиття можуть бути:

- горизонтальними – об'єднуються фірми, які виробляють один і той же продукт;
- вертикальними – зливаються компанії, які спеціалізуються на різних стадіях виробничого процесу при випуску однакової або схожої продукції;
- конгломеративними – компанії, які вступають в об'єднання, що пов'язані не виробничими, а фінансовими інтересами;
- пов'язаними – об'єднуються фірми, що мають схожі виробництва, що може призвести до зниження витрат на виробництво і до обміну досвідом;
- непов'язаними – об'єднання, що в основному переслідують мету диверсифікації ризику.

Поглинання бувають:

- ворожими, коли компанія купується без попереднього повідомлення її керівництва;
- дружніми – в даному випадку придбання однієї фірми іншою знаходить схвалення у акціонерів і керівництва компанії, що купується;
- національними – здійснюються в межах однієї держави;
- *транснаціональними* – коли компанія (компанії), яка поглинається, знаходиться в іншій (в інших) країнах.

До числа основних факторів, що зумовлюють процеси транскордонних злиттів і поглинань, відносять такі [170, с. 167]:

- глобалізація світових ринків;
- дерегулювання й зростання міжнародної конкуренції, необхідність підвищення прибутків;
- підвищення ефективності виробництва за рахунок синергізму (ефекту від об'єднання ресурсів, який за своєю дієвістю перевищує просту суму результатів впливу окремих компонентів);
- диверсифікованість ризиків та ін.

Активізація процесів злиттів і поглинань є наслідком змін в організаційній діяльності ТНК. Якщо в 1980-ті роки ТНК віддавали перевагу створенню нових закордонних філій, то в другій половині 1990-х років активізувалась тенденція до підвищення ролі транскордонних злиттів і поглинань іноземних компаній. Більшість транскордонних угод припадає на 100 найбільших ТНК.

Особливо активно ведуть себе в сфері злиттів і поглинань американські транснаціональні корпорації. Так, із знову створених в 1996 р. 406-ти зарубіжних філій корпорацій США 191 виникла через злиття і поглинання компаній, головним чином західноєвропейських. До кінця ХХ ст. найбільш великими виявились такі поглинання американськими ТНК європейських фірм:

- компанія *NTL* купила англійську фірму *Cable&Wireless* (\$11 млрд.);
- *Ford Motor* купив англійську автомобільну фірму *Land Rover* (\$2,7 млрд.).

Головними цілями злиттів і поглинань є такі:

- 1) посилення впливу на даному ринку;
- 2) підвищення ефективності за рахунок об'єднання ресурсів;
- 3) захоплення нових ринків збуту;
- 4) покращення керованості компанії;
- 5) диверсифікація ризику.

ТНК в своїй міжнародній діяльності використовують також таку форму об'єднання, як створення стратегічних альянсів. *Транснаціональні альянси* – це глобальні форми здійснення партнерства, спільної або пайової діяльності на основі багатосторонніх контрактів (угод) компаній різних країн через здійснення спільної маркетингової, фінансової, інноваційної, інвестиційної та операційної діяльності. Транснаціональні альянси є на сьогодні одним з найбільш динамічних напрямів розвитку транснаціоналізації.

Становлення транснаціональних альянсів відбувалось практично в усіх основних сферах глобальної конкуренції – телекомунікаціях, інформатиці, авіаперевезеннях, сфері послуг і т.і. Наприклад, до стратегічних альянсів належать *American Telephone*



*& Telegraph Company* (США) і *British Telecom* (Великобританія); *Mobil* (США) і *British Petroleum* (Великобританія); *American Telephone & Telegraph Company* (США), *IBM* (США), *Apple Computer* (США) і *Siemens* (Німеччина).

Створення стратегічних альянсів інтенсифікувалось в 90-х роках ХХ ст. під впливом прагнення ТНК до зниження витрат на здійснення глобальних маркетингових досліджень, поширення технологій, а також збільшення продажів через використання стабільних партнерських зв'язків.

З середини 90-х років ХХ ст. транснаціональні альянси набувають стратегічного характеру, створюються з метою продукування і поширення нових технологій, інновацій, кооперації виробництва, надання послуг тощо.

*Загальними причинами* створення стратегічних транснаціональних альянсів є такі:

- подальша глобалізація ринків і розширення спектра геополітичних завдань розвитку, технологічна універсалізація господарської діяльності підприємницьких структур;

- коливання співвідношення валютних курсів окремих національних грошових одиниць і об'єктивна потреба маневру в інвестиційній політиці;

- можливість забезпечення додаткової трансакційної економії, заощадження на витратах;

- можливість підвищення прибутковості активів, що забезпечується поглибленням спеціалізації та організаційно-управлінською оптимізацією;

- подальший прогрес технологій, що спричиняє недоцільність, а іноді й неможливість наслідування паралельних курсів НТП.

Основним економічним мотивом створення транснаціональних альянсів є відносне скорочення прямих інвестицій і досягнення економічного ефекту за рахунок транскордонного використання нематеріальних активів, партнерства або розподілу та комбінації функцій [191, с. 210]. Найвагомішими економічними чинниками є фактори витрат і економії, глобальна конкуренція, наявність досвіду діяльності в зарубіжних країнах, нівелювання впливу ризику, ефективність менеджменту, знання місцевих умов.

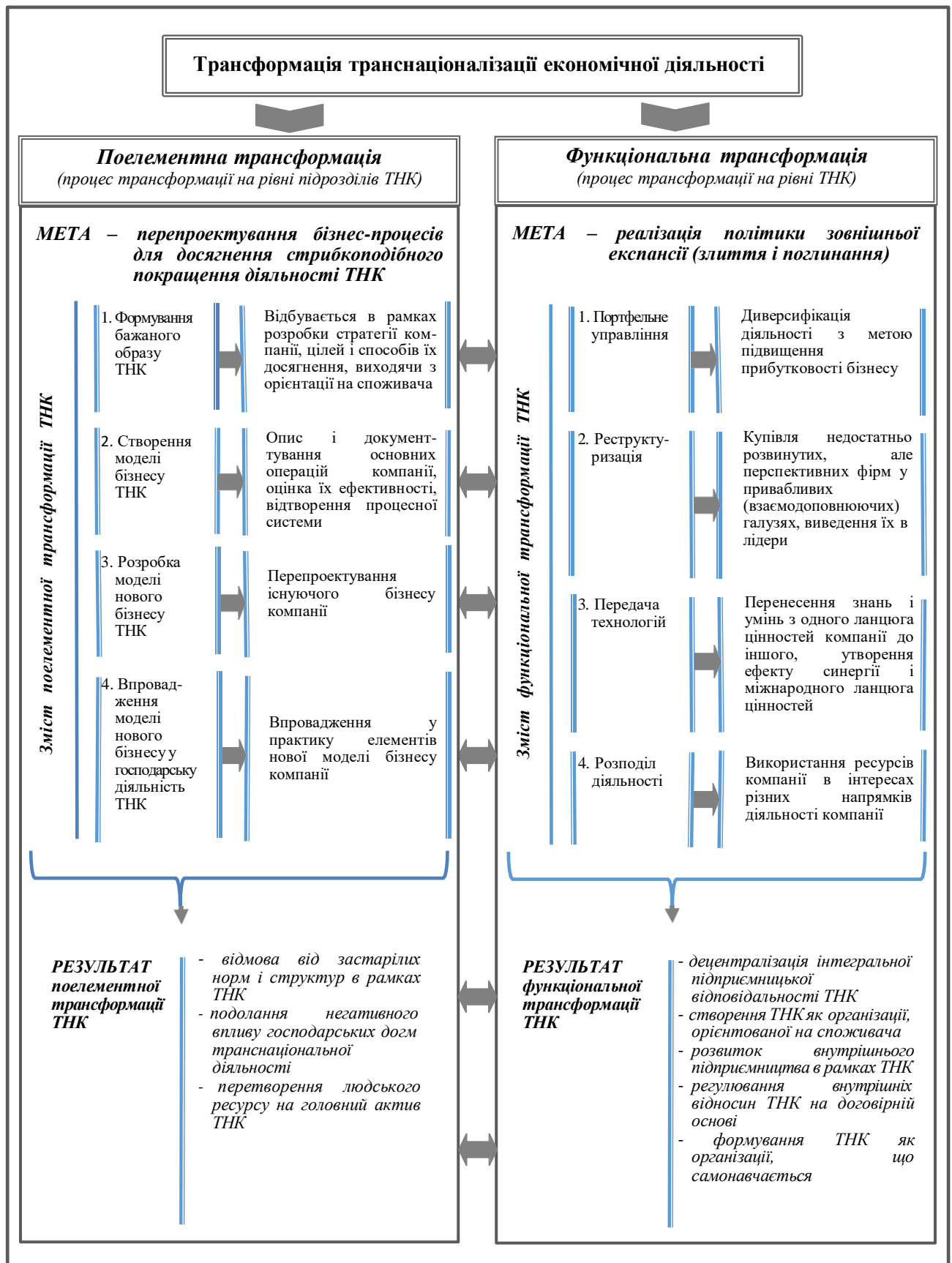
Як правило, в рамках альянсу досягається більш висока економія на масштабі, можливість маневрування виробничими ресурсами і окремими складовими виробничих потенціалів, прискорення впровадження досягнень НТП, підвищення ефективності всієї маркетингової діяльності, що у підсумку призводить до підвищення конкурентоспроможності ТНК (приріст ефективності, збільшення інновацій і знань, підвищення гнучкості та масштабу діяльності).

Одна із особливостей і проблем транснаціоналізації на сучасному етапі полягає у тому, що зовнішнє середовище міжнародного бізнесу і він сам змінюється під впливом численних факторів: змінюється перелік клієнтів, виникають нові ринкові ніші, з'являються нові конкуренти, створюються більш досконалі технології. Загалом *джерело змін полягає в технічній і технологічній стороні виробництва*, а також у виробничих відносинах, що складаються всередині компанії і в навколишньому ринковому середовищі, і відбуваються у площині *«кризи – зміни»*.

Відомо, що джерелом будь-яких змін є невідповідність окремих частин системи, що є справедливим і для транснаціональної компанії, яка представляє собою відкриту систему, що включена в численні зв'язки з різними суб'єктами господарювання і суспільства в цілому. Відповідно можна виділити декілька сфер, збої в яких призводять до трансформації процесів транснаціоналізації економічної діяльності:

- політична сфера;
- інвестиційна сфера;
- адміністративна сфера;
- технологічна сфера;
- народногосподарське середовище;
- суспільна сфера.

Неузгодженість інтересів у розглянутих вище сферах функціонування ТНК настає, як правило, не одномоментно, а є наслідком певних процесів. В результаті спостерігаються кризові прояви у функціонуванні компаній, що й призводить до трансформації діяльності останньої, втіленої у *структурній схемі трансформації транснаціоналізації економічної діяльності* (рис. 1.5).



**Рис. 1.5. Структурна схема трансформації транснаціоналізації економічної діяльності**

М. Мартін визначає такі складові прояву кризового стану

:

- збої у підприємницькому баченні;
- дефекти у процесі прийняття і реалізації рішень;
- порушення у механізмі зворотного зв'язку;
- розширення захисних механізмів.

В результаті транснаціональний бізнес на сучасному етапі у своєму розвитку набуває таких тенденцій:

– помітна втрата беззастережного і неподільного панування на вищих сходинках світового рейтингу американських ТНК і посилення японських та західноєвропейських ТНК;

– ще більше переплетення економічних зв'язків та інтересів розвинених країн, поглиблення спеціалізації та кооперації виробництва, посилення взаємозалежності;

– набирають сили нові індустріальні країни зі швидкозростаючими новими ТНК, а отже посилюється конкурентна боротьба у світі транснаціонального бізнесу.

ТНК представляють собою особливий випадок міжнародної корпорації, оскільки створювались вони переважно у західноєвропейському регіоні. Перші такі компанії виникли на початку ХХ ст., а пік їх розвитку припав на 50–70-ті роки ХХ ст. У 80-х роках ХХ ст. більшість таких корпорацій були реорганізовані у транснаціональні. Головна економічна причина даного процесу – складнощі функціонування об'єднаного в рамках компанії капіталу, який мав різну національну приналежність.

ТНК роблять ставку на високий рівень соціально-економічного розвитку, на велику ємність національних ринків, на зростаючий споживчий попит. Дві третини загального обсягу продажу товарів і 40 % загального обсягу продажу послуг, здійснюваних філіями ТНК, припадає на місцеві ринки іноземних держав. Обсяги продажів закордонних філій зростають швидше, ніж прямий експорт материнських компаній.

У країнах Азії, де спостерігається швидке зростання життєвого рівня населення й збільшується його купівельна спроможність, філії ТНК переорієнтовуються на обслуговування місцевих ринків. Так, підвищенню обсягу закупівель комплектуючих частин

закордонними філіями ТНК сприяє й політика ряду держав, що розвиваються, спрямована на збільшення частки національних компонентів і матеріалів у вартості готової продукції, яка випускається філіями. В орбіту діяльності за кордоном залучається велика кількість середніх і дрібних іноземних компаній: постачальників, агентів, дилерів. Ці підприємства значною мірою залежать від закордонних філій ТНК. Тим самим філії впливають на розвиток експорту й імпорту приймаючих країн, ще тісніше об'єднуючи економіки різних країн.

На фоні посилення тенденції витіснення в глобальній економіці середніх і дрібних експортерів та імпортерів, зовнішньоторговельні зв'язки концентруються в рамках ТНК і сприяють трансформації транснаціональної діяльності. Так, під впливом науково-технічного прогресу капітал ТНК концентрується переважно у сфері послуг і наукомістких галузей обробної промисловості. Особливо це характерно для ряду країн Південно-Східної Азії і Латинської Америки, де мають місце значні обсяги вкладення капіталу ТНК (так, понад 2/3 продукції електроніки та електротехніки на світовому ринку експортуються з Малайзії, Сінгапуру, Філіппін та Мексики). Внаслідок розширення поставок продукції наукоємних галузей змінюється загальна структура експорту вказаних країн, що впливає на зміну їх позицій в міжнародному поділі праці.

ТНК, що базуються у розвинутих країнах, перевершують за абсолютним обсягом іноземних активів компанії, які перебувають у менш розвинутих державах. Одночасно деякі ТНК, що працюють у малих індустріальних країнах і мають менш ємний внутрішній ринок, характеризуються більш високим індексом транснаціоналізації, оскільки їх іноземні активи посідають відносно високу позицію в загальному обсязі активів. До найбільш поширених транснаціональних галузей відносять засоби масової інформації, виробництво продовольства й напоїв, будівництво, хімічну й фармацевтичну промисловість, виробництво електроніки й електроустаткування.

ТНК розвинутих країн постійно збільшуючи масштаби міжнародного виробництва, утворили економічний простір, який в економічній літературі називають другою, або «зовнішньою»

економікою. За своїм виробничим, науково-технічним і фінансовим потенціалом беззаперечним лідером вважається «друга економіка» США, оскільки істотно перевершує аналогічні сфери господарювання інших країн Західної Європи і Японії. *Індекс транснаціоналізації* з часом стали використовувати для характеристики масштабів «зовнішньої економіки». Наявність такої «зовнішньої економіки» – важливий засіб підвищення ефективності власного бізнесу, а також зміцнення позицій своєї країни в міжнародній системі.

Слід відзначити, що ТНК розвинутих країн відіграють важливу роль у розвитку економіки країн, що розвиваються. Насамперед, слід зазначити, що ТНК не тільки сприяють розвитку, а й безпосередньо розвивають промисловість цих країн, супроводжуючи наданням доступу до фінансових ресурсів ТНК, до нових технологій, якими вони володіють. Завдяки ТНК і через них з'являється можливість просування національної продукції країн, що розвиваються, на зовнішній ринок. Важливе значення має підготовка національних кадрів за допомогою ТНК.

Одночасно, незважаючи на позитивні прояви діяльності ТНК на теренах країн, що розвиваються, існують і ряд недоліків даної діяльності. Так, часто економіка цих країн під впливом ТНК розвивається однобоко, спеціалізуються вони в основному на виробленні сировини, що позиціонує їх у якості сировинного придатку ТНК. При цьому прибутки від своєї діяльності ТНК, як правило, вивозять у країну головної компанії, а не реінвестують в економіку приймаючої країни. Крім того, інколи ТНК вивозять у країни, що розвиваються, екологічно шкідливе виробництво [241, с. 198].

Загалом у сучасних умовах приймаючі країни (як розвинуті, так і ті, що розвиваються), як правило, схвалюють ТНК на своїй території. Однак існує і низка проблем, пов'язаних з діяльністю ТНК в приймаючій країні. Найтипівіші переваги і недоліки приймаючої країни та країни походження ТНК представлено в табл. 1.2.

**Вплив ТНК на країни базування та  
приймаючі країни [191, с.289]**

	<i>Приймаюча країна</i>	<i>Країна, що вивозить капітал</i>
<i>Вигоди</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Отримання додаткових ресурсів (капітал, технології, управлінський досвід, кваліфікована праця).</li> <li>- Стимулювання розвитку національної економіки, збільшення обсягу продукту, що виробляється, і прибутку, прискорення економічного зростання і розвитку.</li> <li>- Отримання податків від діяльності ТНК.</li> </ul>	Іноземні інвестиції є більш ефективними, ніж аналогічні внутрішні.
<i>Проблеми</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Представники приймаючої країни не допускаються до участі в проведенні НДДКР.</li> <li>- Посилена експлуатація і встановлення зовнішнього контролю з боку ТНК.</li> <li>- ТНК можуть маніпулювати цінами з метою уникнення податків.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Державне регулювання іноземних інвестицій: заборона інвестування в окремі галузі, особливі умови інвестування (використання місцевих напівфабрикатів, навчання місцевих кадрів, здійснення НДДКР у приймаючій країні, розширення експорту продукції, що виробляється), втрати в торговому балансі.</li> <li>- Ризик конфіскації інвестицій.</li> </ul>

Загалом більш суттєвим вплив ТНК є на приймаючі країни. З одного боку, дана група країн відчуває беззаперечний *позитивний* економічний вплив ТНК (перш за все, в результаті надходження інвестицій): розвивається імпортозаміщення; активізація діяльності експортоорієнтованих компаній сприяє зміцненню зовнішньоторговельних позицій країни; приплив ПІІ сприяє розвитку внутрішньорегіональної торгівлі за участю країни. Крім того, із

загостренням міжнародної конкуренції ТНК розпочали формування спільних компаній за участю місцевих фірм, що сприяє впровадженню нових технологій, нових стандартів менеджменту, випуску нових видів продукції тощо. В результаті світова економіка отримує суттєву вигоду від більш ефективного розміщення ресурсів, робочої сили, капіталу, технологій і т.і.

Одночасно спостерігається певний *негативний* вплив ТНК на економіку країн, в яких вони функціонують: *по-перше*, ТНК захоплюють найбільш перспективні сегменти виробничих і науково-дослідних структур приймаючої країни; *по-друге*, ТНК у стратегічному вимірі зорієнтовані, як правило, на поглинання місцевих компаній і, таким чином, спричиняють посилення нестійкості інвестиційного процесу; *по-третє*, стійке становище ТНК дає їм можливість вживати більш рішучих заходів у разі криз – закривати підприємства, скорочувати виробництво, що призводить до безробіття та інших негативних явищ; *по-четверте*, ТНК створили специфічну форму вивозу капіталу за допомогою трансфертних цін (у тому числі спеціально завищених або занижених), що встановлюються самими ТНК при постачанні товарів і наданні послуг своїм дочірнім компаніям і філіям в рамках ТНК; *по-п'яте*, значна частка ТНК є достатньо великими, щоб мати монопольну владу (деякі з них за обсягом обороту перевищують показники окремих країн); *по-шосте*, ТНК, діючи в багатьох країнах, мають можливість впливати на всі сфери суспільного життя, а найпотужніші – навіть здійснювати тиск на уряд приймаючої країни.

Таким чином, лібералізація руху капіталу й економічної діяльності ТНК, з одного боку, сприяє підвищенню технологічного рівня виробництва. швидкій появі на ринку нових товарів і послуг, зниженню середніх витрат виробництва, з іншого – зростає залежність національних економік від діяльності ТНК.

В 1972 р. при Економічній і Соціальній Раді ООН було створено групу з провідних економістів (яка пізніше перетворилась в Комісію ООН з транснаціональних корпорацій), основним завданням якої було вивчити вплив діяльності ТНК на розвиток світової економіки та на міжнародні відносини, і яка на основі



результатів проведених досліджень розробила проект Кодексу поведінки ТНК.

Паралельно з Комісією ООН з транснаціональних корпорацій, Організація Економічного Співробітництва і Розвитку створила в 1975 р. Комітет з міжнародних інвестицій і транснаціональних корпорацій, робота якого в 1976 р. позначилась прийняттям «Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції і транснаціональні корпорації» та укладанням Угоди про ТНК країн-членів ОЕСР. Основним принципом діяльності сторін, на якому ґрунтується ця Угода, є *принцип національного режиму*: країни-лідери ОЕСР зобов'язані застосовувати до компаній з інших країн не менш сприятливі закони, нормативи та адміністративні заходи, ніж до національних компаній.

Не менш важливим принципом Угоди є *принцип транспарентності* дій держави, спрямований на стимулювання чи стримування припливу прямих іноземних інвестицій. В Угоді зазначено, що країни-учасниці, запроваджуючи будь-які обмежувальні заходи щодо іноземних інвестицій у тих чи інших галузях економіки, мають завчасно повідомити про це інших членів ОЕСР. При цьому такі заходи не повинні бути дискримінаційними щодо національної приналежності інвестицій і мають поширюватись на всі ТНК. В 2000 р. умови Угоди прийнято в новій редакції, де серед інших нововведень передбачалось введення більш жорстких екологічних вимог до діяльності закордонних філій, підвищення відкритості їх операцій і взаємовідносин з державними структурами приймаючих країн.

В цілому транснаціоналізація економічної діяльності – це досить складний феномен світової економіки, який безперервно розвивається, вимагає постійної уваги, вивчення й міжнародного контролю. Слід зауважити, що в Україні починають виникати й розвиватись великі українські корпорації – фінансово-промислові групи, які бачать свої перспективи в активній економічній експансії на зовнішні ринки. Серед таких компаній, насамперед, слід назвати «СКМ», «Інтерпайп», «Приват» та ін.

Разом з тим, багато закордонних корпорацій успішно здійснюють економічну експансію на український ринок, поглинають

місцеві підприємства та посилюють конкуренцію на внутрішньому ринку. До таких компаній можна віднести такі ТНК, як *Coca-Cola*, *Samsung*, *Toyota*, *Nestle*, *Hewlett-Packard*, *British American Tobacco* та ін..

Виходячи з того, що вирішальним чинником забезпечення ефективності діяльності ТНК виступає міжнародне виробництво товарів і послуг (випуск продукції на основі інтернаціоналізації ресурсів, виробництва і міжнародного поділу праці), можна ідентифікувати *провідні ознаки трансформаційних процесів транснаціоналізації економічної діяльності* на сучасному етапі світогосподарського розвитку:

- зміна характеру участі країн і підприємств у міжнародному поділі праці (що знаходить прояв в інтернаціоналізації науково-технічного прогресу і виробництва);

- розвиток форм міжнародного виробництва ТНК (які беруть участь у міжнародному внутрішньофірмовому кооперуванні);

- більш високий рівень інтернаціоналізації виробництва і капіталу (внаслідок поширення масштабів діяльності ТНК);

- активізація форм міжнародної економічної діяльності (що сприяють інтернаціоналізації світової економіки).

Функціонування сучасних ТНК відбувається в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків, які, з одного боку, створюють зовнішнє середовище для їх діяльності, а з іншого – самі є результатом такої діяльності. Поява глобальних ТНК призвела до того, що нині третина світової торгівлі здійснюється в рамках транснаціональних структур.

Сучасні ТНК виступають важливою складовою єдиної світової політичної та економічної системи, вони беруть активну участь у міжнародних геополітичних процесах. При цьому система відносин між державою і ТНК – це єдність суперечностей. З одного боку, ТНК є важливим інструментом зовнішньоекономічного і зовнішньополітичного впливу, який держава використовує в інтересах свого утвердження на світовій арені. З іншого боку – єдність інтересів не виключає наявності суперечностей, основною з яких є суперечність між інтернаціональним глобальним характером операцій ТНК і територіально обмеженою юрисдикцією держави.

Держава постійно намагається встановити контроль за вивезенням капіталу, товарів, технологій. ТНК, реалізуючи стратегію отримання довгострокових прибутків, впливають на економічну кон'юнктуру країни базування або приймаючої країни і, таким чином, вступають у суперечність з певними заходами державного регулювання економіки.

Дії урядів країн у 60–70-ті роки ХХ ст. можна оцінити як нерегулярні і нескоординовані способи виробляти економічну стратегію і тактику з урахуванням зростання прямих іноземних інвестицій. Це призводило до конфронтації з ТНК, оскільки уряди прагнули вирішити певні завдання за рахунок ТНК. У 80-ті роки ХХ ст. глобалізація економіки та науково-технічний прогрес сприяли переоцінці урядами політичних результатів діяльності ТНК і зміні ставлення до них. У 90-ті роки ХХ ст. уряди почали відігравати координуючу роль у використанні виробничих можливостей, іноземні інвестиції почали розглядатись як доповнення до внутрішніх. Уряди здійснюють політику, яка стимулює надходження іноземних інвестицій в країни, що підвищує конкурентні переваги ТНК на зарубіжних ринках.

Таким чином, можна стверджувати, що в результаті активізації процесів транснаціоналізації геополітичні імперативи світогосподарського розвитку поступаються місцем геоекономічним імперативам:

- великі ТНК є головними суб'єктами світових товарних ринків (під їх впливом знаходяться основні пропорції світового виробництва і збуту товарів);
- ТНК є координаторами світових цін на товари;
- ТНК перетворились, поряд з національними державами, в реальних суб'єктів економічних відносин.

*Характерними трансформаційними ознаками ТНК на сучасному етапі розвитку світової економіки є такі:*

- високі темпи зовнішньої експансії;
- перебудова організаційної й виробничої структур під впливом НТП;
- формування системи міжфірмових зв'язків;

– участь у спекулятивних операціях на світових товарних ринках.

Фактично основний вектор трансформаційних зрушень транснаціоналізації полягає в тому, що процес транснаціоналізації (включення в структуру національних відтворювальних комплексів діяльності іноземних корпорацій) сприяє становленню процесу універсализації у міжнародному масштабі (процес зближення, взаємопристосування і зрощення національних господарських систем, посилення подібності національних механізмів економічного та соціального регулювання). В результаті транснаціональні економічні відносини все більше впливають на масштаби, темпи та пропорції розвитку національних відтворювальних комплексів і світової економіки в цілому.

Загалом активізація трансформаційних процесів транснаціоналізації на сучасному етапі зумовлена такими обставинами:

– наповнення геополітики економічним змістом, коли відносини між країнами проявляються, перш за все, як економічні відносини;

– геоekonomika перетворюється на простір стратегічного розвитку транснаціональних корпорацій;

– транснаціоналізація перетворюється на стратегію розвитку міжнародної економічної діяльності держав.

Трансформація і активізація процесів транснаціоналізації економічної діяльності призводить до таких наслідків:

– вихід національно-державних інтересів за національні рамки у зв'язку зі створенням і розширенням сфери діяльності транснаціональних структур;

– розгляд національних економічних проблем в контексті протікання світогосподарських процесів і використання міжнародних ресурсів, у т.ч. ресурсів ТНК, для вирішення внутрішньо-економічних проблем;

– вплив транснаціональних компаній на національні держави в економічній і політичній площині;

– усвідомлення необхідності координації дій транснаціональних структур і держав країн походження ТНК та приймаючих країн.

Підсумовуючи вищевикладене, слід відзначити, що транснаціоналізація принципово змінює співвідношення національної, інтернаціональної, і наднаціональної складових у механізмі функціонування світової економіки. Кардинально зростає вплив транснаціонального капіталу на розвиток міжнародних ринків і національних економік, формуються інтернаціональні відтворювальні цикли. Включення національних економік до процесів транснаціоналізації має подвійні наслідки: з одного боку, це призводить до створення нових робочих місць, покращення науково-технічної і технологічної структури економіки, зростання обсягів ВВП, а з іншого – спричиняє глибокі деформації в національній економіці (руйнування усталеної відтворювальної та галузевої структури і т.і.), що актуалізує питання формування національного відтворювального комплексу з урахуванням можливих напрямків включення країни до системи міжнародного розподілу праці.

Тенденції та явища, що впливають на розвиток сучасної світової економіки, зумовлюють структурні та галузеві зрушення у розвитку процесів транснаціоналізації, зважаючи на ситуативність економічного зростання, необхідність забезпечення міжнародної конкурентоспроможності ТНК, перетворення досягнень науково-технічного прогресу на об'єкт економічних відносин.

При цьому процес формування єдиного світогосподарського простору є доволі суперечливим. З одного боку, внаслідок дії глобалізації та як результату – уніфікації бізнес-процесів, спостерігається скорочення різноманіття останніх. З іншого боку, спостерігається посилення проявів локальних тенденцій, наприклад, в рамках процесів міжнародної регіоналізації. Внаслідок одночасної дії вказаних процесів у світогосподарській системі відбувається підвищення ролі та збільшення масштабів діяльності *транснаціональних корпорацій (ТНК)*.

В умовах зростання міжнародної конкурентної боротьби підприємства і компанії шукають нові способи підвищення конкурентоспроможності, перш за все за рахунок:

- продукування власних інновацій;
- оптимізації розмірів підприємств і підвищення їх ефективності;
- зниження витрат, спрямованих на освоєння нових ринків і нових виробництв;
- посилення виробничо-коопераційних і збутово-коопераційних зв'язків, за рахунок чого відбувається підвищення гнучкості підприємства.

Ряд структурних підрозділів (підприємств) переносять на території з більш дешевою робочою силою певні виробничі функції, що сприяє розвитку економічної глобалізації за рахунок трансформації національних підприємств в інтернаціональні, і подальшим їх перетворенням у транснаціональні.

Таким чином, зростання конкуренції на світових ринках спричиняє структурно-просторові перетворення у діяльності підприємств, які в результаті виходу на міжнародний ринок залучають іноземну робочу силу, капітал, менеджмент, перетворюючись фактично на транснаціональні, що веде до зростання рівня глобалізації. Для певних країн включення до процесів транснаціоналізації економічної діяльності означає використання можливостей підвищення добробуту і рівня життя громадян.

Посилення даної тенденції веде до структурної перебудови світової економіки, відходу останньої від національно орієнтованої стандартизації виробництва.

Витокові структурні зміни можна пояснити з погляду теорії «довгих хвиль» М. Кондратьєва і Й. Шумпетера: основою даних циклів розвитку є *базисні інновації*, які проникають у всі сфери економічного і суспільного життя і викликають появу нових просторових структур. На сучасному етапі визначальними базисними технологіями як на національному, так і на глобальному рівні, є мікроелектроніка, технології накопичення, передачі та обробки даних, використання яких призводить до переоцінки ролі простору і часу у світовій економіці.

Базисні інновації, які поєднують у собі досягнення науки і техніки, будучи втіленими в товарах, технологіях, методах управління і сукупності споживчих властивостей, що відповідають наявним і прогнозованим запитам споживачів, є основою виникнення, розвитку та зміни технологічних укладів (табл. 1.3). Як можна бачити з даних табл. 1.3, різні технологічні уклади (відмираючий, панівний і той, що зароджується) певний час співіснують в одному часовому проміжку. Особливо це притаманно країнам, які не є світовими економічними лідерами чи розвиненими країнами.

Слід відзначити, що технологічне лідерство є найважливішим чинником, який забезпечує прискорену транснаціоналізацію виробництва, яка проявляється в такому:

- вихід національно-державних інтересів за національні рамки у зв'язку зі створенням і розширенням сфери діяльності транснаціональних господарських структур;

- розгляд економічних проблем, що стоять перед країнами, з урахуванням можливостей їх вирішення в результаті включення національних економік до процесів транснаціоналізації;

- вплив через транснаціональні компанії економічної ситуації в провідних країнах на інші держави, які безпосередньо не залежать від вказаної групи країн;

- розуміння необхідності, внаслідок дії транснаціональних компаній, координації національної і міжнародної економічної політики.

Фактично під впливом транснаціоналізації відбувається дерегуляція національних ринків, в результаті чого Загалом транснаціоналізація принципово змінює співвідношення національної, інтернаціональної і наднаціональної складових у механізмі функціонування світової економіки. В геоekonomіці формуються *інтернаціональні відтворювальні цикли (ІВЦ)*. Це означає, що технологічні стадії реальні важелі впливу на економічну ситуацію отримують глобальні компанії. виробництва продукту ТНК можуть здійснюватись в різних країнах, і на певній стадії транснаціональне виробництво «вбудовується» в структуру національної економіки. За даної ситуації перед державами постає завдання – або вбудовуватись підпорядкованим чином в ІВЦ транснаціональних компаній, або використовувати переваги, якими володіє країна в міжнародному розподілі праці

### Основні характеристики технологічних укладів

Характеристика технологічного укладу	Номер технологічного укладу та період його домінування					
	I уклад 1785–1835 рр.	II уклад 1835–1885 рр.	III уклад 1885–1935 рр.	IV уклад 1935–1985 рр.	V уклад 1985–2035 рр.	VI уклад з 2035 р.
Країни – технологічні лідери	Великобританія, Франція, Бельгія	Великобританія, Франція, Бельгія, Німеччина, США	Німеччина, США, Великобританія, Франція, Бельгія, Швейцарія, Нідерланди	Країни європейської асоціації вільної торгівлі, Канада, Австралія, Японія, Швеція, Швейцарія	Японія, США, Німеччина, Швеція, країни ЄС, Південна Корея, Канада, Тайвань, Австралія	США, Японія
Розвинені країни	Німеччина, Нідерланди	Італія, Нідерланди, Швейцарія, Австро-Угорщина	Італія, Данія, Австро-Угорщина, Канада, Японія, Іспанія, Росія, Швеція	Країни соцтабору, Бразилія, Мексика, Китай, Тайвань, Індія	Бразилія, Мексика, Аргентина, Венесуела, Індія, Китай, країни Східної Європи, Індонезія, Туреччина	Країни ЄС
Ключовий фактор	Текстильні машини	Паровий двигун, верстати	Електродвигун, сталь	Двигун внутрішнього згорання, нафтохімія	Мікроелектронні компоненти	Інформаційна революція
Ядро технологічного укладу	Текстильна промисловість, текстильне машинобудування, виплавка чавуну, обробка заліза, будівництво каналів, паровий двигун	Паровий двигун, залізничне будівництво і транспорт, машинобудування, пароплавання, вугільна і верстатно-інструментальна промисловість, чорна металургія	Електротехніка, важке машинобудування, виробництво й прокат сталі, лінії електропередач, органічна хімія	Автомобіле- і тракторобудування, кольорова металургія, синтетичні матеріали, органічна хімія, видобуток і переробка нафти	Електронна промисловість, обчислювальна та оптиковолоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, видобуток і переробка газу	Нанотехнології, біоінформатика, гена інженерія, мікромеханіка, GALS-технології
Ядро нового укладу, що формується	Парові двигуни, машинобудування	Сталь, енергетика, важке машинобудування, неорганічна хімія	Автомобілебудування, органічна хімія, нафтовидобуток, переробка нафти, кольорова металургія, автодорожнє будівництво	Радари, будівництво трубопроводів, авіаційна промисловість, газовидобування, переробка газу	Біотехнології, космічна техніка, тонка хімія	Нетрадиційна енергетика, космічні технології, нанотехнології, гена інженерія тварин і людини
Порівняння поточного укладу з попереднім	Механізація і концентрація виробництва на фабриках	Зростання масштабів і концентрація виробництва на основі використання парових двигунів	Підвищення гнучкості виробництва на основі використання електродвигуна, стандартизація виробництва, урбанізація	Масове і серійне виробництво	Індустріалізація виробництва і споживання, подолання екологічних обмежень щодо енерго- і матеріалоспоживання	Енергозберігаючі технології, нанoeлектроніка, системи штучного інтелекту



У даному контексті набуває важливого значення аналіз сегментів *світової економіки*, до яких належить країна, за джерелами отримання прибутків:

– *природовитратна економіка* – у даному секторі основна частка прибутку створюється за рахунок включення в ціну продукту природних ресурсів (як правило, платня за користування природними ресурсами складає незначну частину від одержаного прибутку); *інноваційна економіка* – в даному сегменті відбувається продукування нових знань, інформації, відповідно *інноваційна економіка* – це сектор високоінтелектуальної праці та високоінтелектуального виробництва;

– *фінансова постеконіка* – в даному секторі за допомогою фінансових організацій, банків, валютних бірж здійснюється управління фінансовими коштами та кредитними ресурсами, спрямованими на створення певного продукту

– *деструктивна параеконіка* – сектор, в якому базовим ресурсом виступає накопичене багатство цивілізацій, який приносить дохід в результаті перерозподілу національного багатства і заново створеної вартості в продуктивній економіці;

– *деградуєча економіка* – сектор, який охоплює країни, що втрачають здатність вбудовуватись в сучасний постіндустріальний розвиток і відповідно – протистояти викликам глобалізації. Створений в даних країнах продукт привласнюється суб'єктами деструктивної економіки (олігархічними структурами).

Транснаціоналізації як позатериторіальному явищу властиві свої закономірності функціонування, в рамках яких закладається технологічна єдність світового господарства (табл. 1.4).

Зміна організаційної структури ТНК під впливом сучасних тенденцій інноваційного розвитку набуває *системного характеру* – реструктуризація ТНК в умовах посилення міжнародної конкуренції розглядається як один з ключових механізмів підвищення ефективності діяльності транснаціональних корпорацій за умови дотримання *системи принципів*:

– системності – здійснення структурної модернізації, що передбачає її поширення на ТНК як цілісну систему за всіма рівнями та підсистемами;

- комплексності – взаємозв’язок і взаємоузгодженість;
- цілеспрямованості – спрямованість на посилення певного аспекту діяльності ТНК;
- планомірності – здійснення усвідомлених організаційних змін структури виробництва.

Таблиця 1.4

**Вплив нововведень на зміну організаційної структури ТНК \***

<i>№ п/п</i>	<i>Інтенсивність і масштаби нововведень</i>	<i>Відповідні організаційні зміни</i>
1	Освоєна продукція Освоєна технологія Освоєний ринок	Удосконалення продукції може здійснюватись у межах існуючої організаційної структури ТНК.
2	Нова продукція Освоєна технологія Освоєний ринок	Розробка продукції може здійснюватись в межах існуючої організаційної структури ТНК або у дослідному підрозділі ТНК створюють нову проектну групу.
3	Освоєна продукція Освоєна технологія Новий ринок	Існуюча організаційна структура ТНК практично не змінюється. На службу маркетингу покладається завдання з вивчення нового ринку; може бути створено новий підрозділ зі збуту.
4	Нова продукція Освоєна технологія Новий ринок	Може бути організовано новий структурний підрозділ з випуску нової продукції, здійснено доукомплектування персоналом дослідних підрозділів і служби маркетингу.
5	Нова продукція Нова технологія Освоєний ринок	Можуть бути утворені нові структурні підрозділи з випуску нової продукції, здійснено доукомплектування персоналом дослідних і виробничих підрозділів. Дані структурні підрозділи мають активно використовувати допомогу служб маркетингу і збуту.
6	Нова продукція Нова технологія Новий ринок	Новий напрям діяльності ТНК потребує удосконалення організаційної структури, доповнення існуючої організаційної структури за рахунок створення венчурного підрозділу.

\* Розроблено з використанням [61, с. 244]

Напрямами впливу ТНК на динаміку світового економічного розвитку є такі:

- формування рівня та структури міжнародної конкурентоспроможності країн на світовому ринку товарів і послуг;
- провідна роль ТНК у забезпеченні руху капіталів та прямому іноземному інвестуванні;
- концентрація в рамках ТНК найбільш наукоємних виробництв внаслідок їх визначальної ролі у створенні та передачі інновацій;
- створення міжнародного ринку праці в результаті розширення та прискорення трудової міграції та забезпечення конвергенції професійної підготовки.

При цьому провідну роль у системно-структурному забезпеченні транснаціоналізації світової економіки відіграє інноваційна складова:

- на 500 найбільших ТНК припадає 4/5 патентів і ліцензій на нову техніку, технології і ноу-хау;
- в рамках ТНК здійснюється близько 75–80 % загальносвітового обсягу наукових досліджень і розробок;
- ТНК реалізують 80 % продукції електроніки та хімічної промисловості, 95 % – фармацевтики, 76 % – продукції машинобудування.

Дана ситуація є результатом того, що починаючи з 70–80-х років ХХ ст. в економічно розвинутих країнах стали активно поширюватись різні форми спільного проведення науково-дослідних робіт, які, перш за все, були спрямовані на забезпечення великих технологічних проривів. Вирішення таких завдань потребує виконання складних програм НДДКР, значних фінансових, матеріально-технічних і людських ресурсів. Виникла міжфірмова науково-технічна кооперація в інноваційних процесах – тривалі об'єднання фірм різних розмірів між собою і/або з університетами на основі угоди про спільне фінансування НДДКР. Така кооперація була націлена на вирішення довгострокових комерційних завдань, пов'язаних з глобальним поширенням нової технології, скороченням термінів розробки і

освоєння проектів, пришвидшенням просування нових виробів на ринок [207, с. 398–399].

Кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст. відзначаються швидким зростанням міжнародної науково-технічної кооперації фірм – *науково-технічних стратегічних альянсів*. Відмінність даних альянсів полягає в тому, що це стійкі об'єднання фірм різних країн між собою і з науковими установами, державними лабораторіями на основі угоди про спільне вирішення науково-технічних проблем. В рамках зазначених структур забезпечується така взаємодія між компаніями:

- спільне проведення НДДКР;
- взаємний обмін науковими досягненнями;
- взаємний обмін виробничим досвідом;
- підготовка кваліфікованих кадрів.

Кожен з учасників альянсу робить свій внесок у вигляді інтелектуальних чи матеріальних ресурсів і отримує свою частку інтелектуальної власності відповідно до укладеної угоди. Інтернаціоналізація НДДКР через вказані альянси допомагає компаніям бути в курсі нового у сфері науки і за найкоротший період одержувати необхідну інформацію та залучати до співробітництва необхідні фірми й відповідні кадри.

Інноваційна діяльність перетворилась на провідний драйвер розбудови міжнародних економічних відносин, який знаходить організаційне втілення в утворенні і функціонуванні транснаціональних корпорацій. При цьому під впливом активізації НДДКР в рамках ТНК відбувається трансформація структури і інноваційного потенціалу транснаціональних компаній (табл. 1.5).

Внаслідок домінування на сучасному етапі на світовому ринку транснаціональні компанії виступають міжнародним регулятором світового виробництва та розподілу продукції: ТНК контролюють до половини промислового виробництва у світовій економіці, 2/3 міжнародної торгівлі, на підприємствах ТНК зайнято до 50 млн. чол., – внаслідок чого ТНК виступають рушійною силою забезпечення і підвищення міжнародної конкурентоспроможності країн.

Таблиця 1.5

## Структура і рівень інноваційного потенціалу ТНК

<i>Елементи організаційного механізму</i>	<i>Інноваційний потенціал</i>	
	<i>Низький</i>	<i>Високий</i>
1	2	3
<i>Організаційні цілі</i>		
Загальні	Максимізація поточних прибутків	Задоволення потреб споживачів
Маркетингові	Максимізація обсягів збуту продукції, що виробляється	Визначення перспективних напрямів розвитку продукції та диверсифікації виробництва
Фінансові	Фінансування поточних витрат, орієнтація на власні кошти	Пошук можливостей залучення зовнішніх джерел для інвестування інноваційних проектів
Виробничі	Забезпечення ритмічності виробництва, мінімізація виробничих витрат	Максимальне використання можливостей існуючої технології щодо розвитку продукту та диверсифікації виробництва
Трудоресурсні	Вирішення поточних завдань трудоресурсного забезпечення	Пошук можливостей вдосконалення діяльності щодо трудоресурсного забезпечення
<i>Структура і система управління</i>		
Тип структури	Лінійна, функціональна, лінійно-функціональна	Лінійно-штабна, лінійно-функціональна з елементами програмно-цільових організаційних утворень, матричні та проектні структури
Зв'язки між структурними елементами	Переважно вертикальні, за усталеним скалярним ланцюгом	Поєднання вертикальних і горизонтальних з переважанням горизонтальних
Тип підпорядкування	Чітко визначена ієрархія	Постійні зміни лідерів залежно від характеру проблем
Практика делегування повноважень	Високий рівень централізації	Високий рівень децентралізації
Рівень стандартизації процедур	Жорсткий розподіл функцій	Тимчасове закріплення роботи за інтегрованими проектними групами

Продовження табл. 1.5

1	2	3
Стиль управління	Авторитарний, заснований на жорсткому контролі за виконанням поставлених завдань	Демократичний, заснований на співробітництві та залученні персоналу до розроблення рішень
Методи прийняття рішень	Здебільшого індивідуальні, засновані на минулому досвіді і здоровому глузді	Евристичні, креативні, із залученням експертів і зовнішніх консультантів, групові
Система інформування персоналу	Оперативна інформація про виконання планових завдань певним підрозділом	Докладне інформування про діяльність організації, її проблеми і завдання
Методи управління	Переважно адміністративні	Переважно економічні
<i>Технологія</i>		
Технологічні процеси	Стабільні, стандартизовані	Ефективні, здатні до переналагоджування
Обладнання	Високоспеціалізоване	Універсального типу або гнучкі автоматизовані виробничі модулі
Виробничі приміщення	Спеціально спроектовані під певний виробничий процес з метою повного використання простору приміщень	Універсального типу, наявність резервних площ і можливість перекомпонування виробничого простору
<i>Трудоресурсне забезпечення</i>		
Політика набору персоналу	Підбір персоналу за схемою заповнення наявних вакансій	Підбір персоналу за схемою створення робочих місць для ключових працівників
Політика розвитку персоналу	Поглиблення знань згідно з існуючою спеціалізацією	Здобуток знань у суміжних сферах діяльності
Мобільність персоналу	Мінімальна, здебільшого за ієрархічною градацією	Можливість горизонтальних і вертикальних переміщень згідно з вирішуваними завданнями
Оплата праці	Оплата на основі витрат праці	Оплата на основі досягнутих результатів
Мотивація бажаної поведінки	Заохочення виконавчої дисципліни	Заохочення ініціативності
Організаційна культура	Переважають формальні, знеособлені відносини	Розвинута організаційна культура, довірливі відносини у колективі, дух корпоративної єдності

Одночасно вплив ТНК на світовий інноваційний розвиток має *дуалістичний характер*: з одного боку, ТНК є результатом інтенсивного розвитку міжнародної інноваційної сфери; з іншого – ТНК виступають потужним механізмом впливу на вказану сферу, формуючи нові та удосконалюючи наявні інновації, використовуючи структурні можливості організаційних форм управління інноваційною діяльністю.

Залежно від умов, масштабів, сфери діяльності ТНК їх організаційна структура може бути різною. Однак для реалізації завдань інноваційного розвитку ТНК повинна бути гнучкою, здатною оперативно вирішувати нові нетипові завдання у встановлені терміни, організовувати процес втілення інноваційних змін.

Формування оптимальної структури ТНК базується на оптимальному розподілі функцій між структурними підрозділами, і формуванні такої системи зв'язків між ними, яка дає можливість оперативно обмінюватись інформацією, приймати управлінські рішення і реалізовувати їх в оптимальні строки. Визначну роль у забезпеченні дієвості будь-якої організаційної структури відіграє *трудоресурсне забезпечення* діяльності ТНК, тобто здатність системи менеджменту виконувати функції управління інноваціями, для чого необхідно забезпечити залучення до інноваційного процесу усіх працівників, здатних продукувати нові ідеї, про що мова піде нижче.

Фактично мова йде про поєднання *механістичного* (лінійна, функціональна, лінійно-функціональна, дивізійна структура) і *органічного* (матрична, проектна, мережева структура) типу організаційної структури в рамках багаторівневого устрою ТНК (механістичний тип є характерним для ТНК в цілому, органічний – для структурних підрозділів компанії) (табл. 1.6). Така організаційна структура ТНК, передусім, вирішує завдання раціоналізації поточної інноваційної діяльності компанії (інноваційну діяльність спрямовано на удосконалення окремих елементів технологічного процесу). З урахуванням динамічності зовнішнього середовища, при проектуванні структури сучасних ТНК, яка повинна бути достатньо гнучкою (навіть добре

налагоджене виробництво інноваційної продукції, на яку існує попит, під дією конкуренції вимагає систематичного удосконалення), слід орієнтуватись, перш за все, на роль структурних утворень органічного типу, з високим рівнем децентралізації, широкими правами структурних підрозділів щодо прийняття рішень, що підвищує загальну сприйнятливість ТНК до інновацій. Метою системно-структурного забезпечення транснаціоналізації світової економіки має стати інтегрування інноваційних ідей в рамках ТНК, перетворення їх на перспективні виробничі програми і реалізація останніх.

Таблиця 1.6

**Характеристика організаційної структури механістичного і органічного типів [207, с. 263–264]**

<i>Механістичний тип</i>	<i>Органічний тип</i>
Чітко визначена ієрархія, централізоване прийняття рішень на вершині ієрархії	Постійна ротація лідерів (групових чи індивідуальних) залежно від характеру проблем
Цілі чітко визначені і структуровані для кожного ієрархічного рівня	Задається лише загальний напрям розвитку, цілі формулюються нечітко, можливе їх варіювання, пов'язане зі зміною обставин
Система обов'язків і прав, яких необхідно дотримуватись	Система норм і цінностей, яка формується в процесі обговорень та узгоджень, її спрямованість не на пунктуальне і педантичне виконання обов'язків, а на вирішення конкретних завдань
Розподіл кожного завдання на низку процедур	Процесуальний підхід до вирішення проблеми, відсутність остаточного розподілу функцій і їх фіксації
Вертикальна система службових відносин, їх знеособленість	Відносини розвиваються по горизонталі і по діагоналі, між посадовими особами різних рангів, що створює широкі можливості для реалізації і розвитку творчого потенціалу працівників
Чіткий розподіл трудових функцій	Тимчасове закріплення роботи за інтегрованими проектними групами



Структурними підрозділами продукування інновацій в рамках ТНК можуть бути такі:

- департаменти в рамках материнської структури, завданням яких є визначення ключових напрямів інноваційної діяльності ТНК і внесення відповідних пропозицій до ради директорів;
- структурні підрозділи ТНК, які координують інноваційну діяльність підрозділів з метою комплексного підходу до створення нових продуктів;
- цільові проектні групи (дочірні компанії) зі створення інноваційних продуктів, реалізації інноваційних проектів;
- конструкторські групи, наукові центри, лабораторії, що знаходяться в структурі ТНК;
- венчурні підрозділи і цільові фонди стимулювання інноваційної діяльності;
- ін.

Поєднання елементів організаційної та механістичної організаційних структур в рамках ТНК забезпечує здатність останніх, з одного боку, до інноваційних змін, а з іншого – до чіткого налагодження виробничого процесу на етапі стабілізації життєвого циклу інновацій.

Система інноваційного розвитку ТНК складається з таких блоків:

- технічний;
- економічний;
- організаційний.

При цьому рівні декомпозиції системи доцільно розбити на такі складові:

- 1) основні аспекти діяльності;
- 2) основні напрямки діяльності;
- 3) загальні проблеми.

Таким чином, *системно-структурне забезпечення інноваційної діяльності ТНК* можна представити наступним чином (табл. 1.7).

### Матриця системно-структурного забезпечення інноваційної діяльності ТНК

<i>Рівні декомпозиції системи</i>	<i>Складові системно-структурного забезпечення інноваційної діяльності ТНК</i>					
	<i>Технічна складова</i>		<i>Економічна складова</i>		<i>Організаційна складова</i>	
<i>I рівень Основні аспекти діяльності ТНК</i>	Удосконалення технологічних процесів діяльності ТНК	Механізація і автоматизація технологічних процесів в рамках ТНК	Удосконалення механізмів фінансування ТНК	Формування системи нових послуг ТНК	Удосконалення механізмів управління та планування діяльності ТНК	Удосконалення системи соціального захисту персоналу ТНК
<i>II рівень Основні напрямки діяльності ТНК</i>	Розробка інструкцій, стандартів, положень, технологічної документації виробничого процесу ТНК	Удосконалення системи комунікацій в рамках технологічних процесів ТНК	Пошук інвесторів ТНК	Визначення системи моніторингу ринку діяльності ТНК	Впровадження системи децентралізованого управління у підрозділах ТНК	Впровадження нових методів мотивації працівників ТНК загалом і її структурних підрозділів
<i>III рівень Загальні проблеми ТНК</i>	Впровадження інноваційних технологій в рамках ТНК	Модернізація обладнання ТНК	Визначення ефективних напрямків інвестування діяльності ТНК	Формування дієвої системи контролю якості продукції, що випускається ТНК	Втілення принципів сучасної логістики та програмно-цільового забезпечення управління ТНК	Розробка дієвої системи трудореурсного забезпечення ТНК

При цьому надзвичайно важливо проаналізувати профіль ТНК, що представляє собою результати комплексної оцінки компанії і характеризує спеціалізацію, організаційно-технічний рівень, систему управління й організаційну культуру ТНК. Для забезпечення результативності інноваційної діяльності транснаціональної компанії слід забезпечити відповідність між профілем компанії і вимогами зовнішнього середовища.

Профіль ТНК має бути проаналізований за такими функціональними зонами:

*1) маркетинг:*

- частка ринку і рівень міжнародної конкурентоспроможності;
- різноманітність і якість асортименту продукції;
- ринкові дослідження і інноваційні розробки;
- обслуговування клієнтів до і після продажу продукції;
- збут, реклама, просування продукції;
- система реалізації продукції;

*2) фінанси:*

- основні джерела фінансових ресурсів;
- баланс між зовнішнім і внутрішнім фінансуванням;
- структура активів і пасивів;
- пріоритети в розподілі ресурсів;
- можливість залучення середньо- і довгострокових кредитів;

*3) виробництво:*

- виробничий профіль обладнання;
- виробничі потужності;
- структура основних видів сировини і матеріалів;
- можливість доступу до нових матеріалів;
- стан обладнання;
- механізм контролю за використовуваними матеріалами і комплектуючими, їх рухом у виробництві і готових виробках;
- наявність дієвої системи контролю якості продукції;
- система планування процесу виробництва;

4) *трудоресурсне забезпечення:*

- раціональність структури управління персоналом;
- тип працівників, які працюють в організації;
- компетентність і підготовка персоналу;
- дієвість системи контролю і мотивації персоналу;
- система підготовки і підвищення кваліфікації персоналу;
- плинність категорій співробітників в останні роки;
- система оцінки персоналу;

5) *організаційна культура ТНК:*

- рівень сприятливості морально-психологічного клімату в колективі;
- репутація компанії у споживачів та в суспільстві.

Аналіз профілю ТНК виступає основою реструктуризації (виробничої, ринкової, фінансової, трудоворесурсної тощо), якщо у цьому виникає потреба, як способу адаптації діяльності ТНК до зміни ринкових умов через проведення комплексу заходів організаційно-економічного, техніко-технологічного і фінансового характеру, що забезпечують зростання ефективності виробництва, підвищення конкурентоспроможності і зміцнення фінансової стійкості компанії. При цьому особливого значення набуває врахування науково-технологічного аспекту реструктуризації як способу інтеграції різних підприємств або структурних підрозділів всередині одного виробничого комплексу ТНК в єдину структуру з метою створення безперервного технологічного ланцюга «наука – технологія – виробництво».

Реструктуризацію можна розглядати як один з ключових механізмів реформування, що веде до підвищення ефективності діяльності ТНК, та має проводитись на основі певних *принципів*:

- *цілеспрямованість* – посилення певного аспекту розвитку підприємства (соціального, науково-технологічного, ринкового тощо);
- *планомірність* – свідомі організаційні зміни структури виробництва;

– *керованість* – управління реструктуризацією на стратегічних засадах (з метою досягнення стратегічної мети) та оптимізації розподілу повноважень між структурними підрозділами;

– *системність* – здійснення структурної модернізації, яка передбачає її поширення на об'єкт реструктуризації як цілісної системи ;

– *комплексність* – здійснення структурних змін вимагає взаємозв'язку і взаємоузгодженості всіх елементів і об'єктів реструктуризації відповідно до її мети і способів здійснення;

– *інноваційне оновлення* – здійснення реструктуризації на основі сучасної техніки і технології з метою забезпечення випуску інноваційної продукції;

– *вигідність і зацікавленість* – передбачає зацікавленість працівників, менеджерів всіх рівнів виробництва;

– *раціональне використання природних ресурсів та екологічна безпека* – врахування всіх можливих позитивних і негативних соціально-екологічних наслідків від реалізації змін у виробництві як для підприємства, так і для суспільства в цілому;

– *економія праці* – передбачає, в першу чергу, підвищення продуктивності праці та зменшення трудовитрат;

– *адаптація* – адаптування структурних змін до нових геополітичних і ринкових умов, світового розподілу праці, вимог внутрішнього і зовнішнього ринку;

– *перманентність* – забезпечення постійного характеру проведення певних структурних змін відповідно до трансформації потреб людей, суспільства і держави, досягнень НТП;

– *поєднання територіального і галузевого підходів* – врахування в процесі планування структурних змін інтересів і потенціалу територій розташування структурних підрозділів ТНК.

Загалом складовими системно-структурного забезпечення транснаціоналізації світової економіки виступають такі:

– переваги володіння і доступу до природних ресурсів, капіталу і результатів НДДКР;

– горизонтальна і вертикальна диверсифікація;

– можливість оптимального покраїнового розміщення структурних підрозділів;

- акумулювання капіталу в рамках ТНК;
- близькість до споживачів;
- здатність продовжувати життєвий цикл технологій і продукції;
- широке використання фінансових ресурсів багатьох країн світу;
- безперервна поінформованість щодо кон'юнктури ринків;
- оптимальна структура корпорації та ін.

З урахуванням вищезазначеного, найважливішими ланками системно-структурного забезпечення діяльності ТНК, що формують можливі напрями і варіанти реструктуризації компаній з точки зору системного погляду, виступають такі:

1) формування інноваційної політики:

- формування стратегічної мети, концепції і місії ТНК;
- оцінка інноваційного потенціалу ТНК;
- вибір типу інноваційної політики ТНК;
- виділення ключових проблем діяльності ТНК;

2) вибір форми і методу реструктуризації ТНК:

- визначення способів і проекту реформування ТНК;
- розробка комплексної системи підвищення інноваційного рівня виробництва компанії;
- виділення першочергових проектів розвитку ТНК;
- вибір типу організаційної структури виробництва та управління ТНК;
- вибір методу реструктуризації компанії;

3) розробка комплексу заходів на підставі програмно-цільового підходу:

- удосконалення організаційної структури;
- децентралізація системи управління підприємством;
- впровадження технології управлінського обліку;
- впровадження ефективної інформаційної системи управління;
- реформування системи управління фінансами;
- реорганізація системи маркетингу в рамках ТНК;
- реінжиніринг бізнес-процесів сфери НДДКР;
- формування системи трудових ресурсного забезпечення ТНК;
- розробка програми заходів;

- первинна оцінка ефективності програми заходів;
- 4) управління процесом реструктуризації:
  - контроль за цільовими показниками;
  - управління змінами;
- 5) моніторинг процесу реструктуризації:
  - остаточна оцінка ефективності перетворень порівняно з очікуваними результатами.

Особливу роль в системно-структурному забезпеченні транснаціоналізації відіграє процес реінжинірингу бізнес-процесів, причому основні етапи даного процесу є загальними для всіх суб'єктів господарювання і базуються на методології Хаммера-Чампі (табл. 1.8).

*Таблиця 1.8*

**Методологія здійснення реінжинірингу за  
Хаммером-Чампі**

	<i>Етапи за Хаммером-Чампі</i>	<i>Характерис- тика етапу</i>	<i>Завдання</i>
1	2	3	4
1	Вступ до реінжинірингу	Початкова фаза (концепція)	На цьому етапі голова компанії ініціює проект, коротко описує існуюче положення і цілі, яких необхідно досягти. Формується проектна група
2	Ідентифікація бізнес-процесів	Початкова фаза (концепція)	На цьому етапі виділяються й усвідомлюються основні бізнес-процеси компанії, створюється карта бізнес-процесів верхнього рівня
3	Відбір бізнес-процесів	Початкова фаза (концепція)	На третьому етапі відбираються ті бізнес-процеси, які будуть піддані реінжинірингу, на підставі того, які результати перепроєктовані процеси зможуть принести компанії, а також з урахуванням складності й ризиків

Продовження табл. 1.8

1	2	3	4
4	Розуміння обраних бізнес-процесів	Початкова фаза (концепція)	Здійснюється загальний аналіз існуючих бізнес-процесів без деталізації й докладного опису, розуміння потреб клієнтів і постановка цілей для нової структури процесів
5	Перепроєктування обраних бізнес-процесів	Фаза розробки	Даний етап – найбільш творчий, що характеризується уявою, гнучкістю. На цьому етапі проектна група здійснює дизайн бізнес-процесів, а також розробляє маршрут впровадження
6	Реалізація	Фаза реалізації	Впровадження вигідної версії процесів, виправлення помилок і тиражування успішних зразків. Хаммер припускає можливість поетапного впровадження – окремими релізами для швидкої демонстрації переваг

На основі вищевикладеного можна висунути *гіпотезу*, що оскільки отримання надприбутків ТНК є можливим лише при цілеспрямованому формуванні структури виробництва у відповідності до попиту на продукцію і наявними виробничими потужностями, формування попиту на продукцію до початку її виробництва з урахуванням потреб світового ринку, і відповідно територіально-структурні рамки, створювані корпораціями, стають необхідними умовами функціонування ТНК.

Завдяки системно-структурному забезпеченню процесу транснаціоналізації відбувається підвищення технічного рівня виробництва транснаціональних компаній, зростання рівня конкурентоспроможності останніх через реалізацію таких напрямів діяльності:

– створення можливості застосування наукомістких та інформаційних нових технологій, матеріалів, прогресивних засобів технологічного оснащення;



- удосконалення системи технологічної підготовки та організації управління виробництвом;
- застосування засобів автоматизації та механізації;
- використання міжнародних стандартів діяльності при розробці, оформленні та організації обігу технологічної документації;
- забезпечення якості виготовлення продукції з урахуванням задоволення суспільних потреб і вимог міжнародного ринку збуту.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід відзначити, що зростання ролі та значення системно-структурного забезпечення транснаціоналізації світової економіки пов'язано з поглибленням процесів інтернаціоналізації виробництва та капіталу, необхідністю спільного вирішення суб'єктами міжнародної економіки загальних господарських проблем з метою запобігання проявам дестабілізації на міжнародному, макро- та мезорівні.

